

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

Bakalářská práce

2024

František Procházka

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra ruských a východoevropských studií

**Formování zahraniční politiky Uzbekistánu vůči
Spojeným státům v letech 1991–2005**

Bakalářská práce

Autor práce: František Procházka

Studijní program: Mezinárodní teritoriální studia

Vedoucí práce: doc. PhDr. Slavomír Horák, Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 24. července 2024

František Procházka

Bibliografický záznam

PROCHÁZKA, František. *Formování zahraniční politiky Uzbekistánu vůči Spojeným státům v letech 1991-2005*. Praha, 2024. 48 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí bakalářské práce doc. PhDr. Slavomír Horák, Ph.D.

Rozsah práce: 68 465 znaků

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá procesem formování zahraniční politiky Uzbekistánu vůči Spojeným státům v letech 1991–2005. První kapitola práce je věnována klíčovým aspektům uzbeckého postsovětského rozvoje, tedy charakteru místního politického režimu a hospodářské transformaci země, které měly na počáteční rozvoj vztahu s USA zásadní vliv. Druhá kapitola se zabývá ideovou podstatou, specifiky a primárními cíli uzbecké zahraniční politiky v širším kontextu. Třetí část práce, rozdělená do šesti tematických podkapitol, již analyzuje reálný vývoj uzbecko-amerických vztahů ve zvoleném časovém intervalu. Chronologicky se věnuje úvodní asymetrii zájmu o jejich signifikantnější upevnění, postupnému nárůstu strategického významu Uzbekistánu v americké zahraniční politice, příčinám sblížení vztahu Taškentu s Washingtonem po přelomu tisíciletí, a nakonec primárním faktorům, které přispěly k jeho výraznému ochlazení v roce 2005. Práce dochází k závěru, že otázka lidských práv nebyla primárním tématem politického dialogu obou zemí po celé zkoumané období, přesto však měla na podobu diplomatických vztahů mezi Uzbekistánem a Spojenými státy klíčový vliv, který se do roku 2005 opakovaně projevil jejich vzájemným ochlazením a současně příklony uzbecké zahraniční politiky k Rusku.

Abstract

This bachelor thesis examines the shaping of Uzbekistan's foreign policy towards the United States between 1991 and 2005. The first chapter focuses on key aspects of Uzbekistan's post-Soviet development, namely the nature of local political regime and economic transformation, which had a significant influence on the initial relations with the USA. The second chapter addresses the ideological essence, specifics and primary goals of Uzbekistan's foreign policy in a broader context. The third chapter, which is divided into six subchapters, analyzes the actual development of UZ–U.S. relations within the selected time frame. Chronologically, it deals with the initial asymmetry of interests in strengthening these relations, the gradual increase of Uzbekistan's strategic importance in American foreign policy, the reasons for rapprochement between Tashkent and Washington in the early 21st century, and finally, the primary factors, that contributed to the significant deterioration of UZ–U.S. relations in 2005. The thesis concludes that the issue of human rights was not the primary topic of the political dialogue between the two countries throughout the entire period, but nevertheless had a significant impact on their relations, as it repeatedly proved to be a reason for their mutual cooling, along with simultaneous shifts in Uzbekistan's foreign policy towards Russia.

Klíčová slova

Uzbekistán, Spojené státy, zahraniční politika, Karimov, uzbecko-americké vztahy

Klíčová slova

Uzbekistan, United States, Foreign Policy, Karimov, Uzbekistan-United States relations

Title

The Shaping of Uzbekistan's Foreign Policy Towards the United States between 1991 and 2005

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat doc. Slavomíru Horákovi za jeho ochotu vést mou bakalářskou práci a odborné připomínky v průběhu její tvorby. Rád bych také poděkoval PhDr. Marku Pečenkovi za příjemnou atmosféru v hodinách bakalářského semináře.

Obsah

Úvod.....	9
1. Dynamika postsovětského rozvoje Uzbekistánu.....	13
1.1. Politický režim Islama Karimova	13
1.2. Model hospodářské transformace.....	15
2. Ideová podstata uzbecké zahraniční politiky.....	18
3. Formování uzbecko-amerických vztahů	22
3.1. Role USA v uzbecké zahraniční politice (1992–1993).....	22
3.2. Role Uzbekistánu v americké zahraniční politice (1992–1993).....	24
3.3. Posun vztahu v důsledku geopolitických změn.....	25
3.4. Radikální islamismus a posílení vzájemné bezpečnostní kooperace	29
3.5. Strategické partnerství (2002).....	33
3.6. Eroze bilaterálního vztahu	35
Závěr.....	40
Summary	43
Použitá literatura.....	44

Úvod

Uzbekistán oficiálně vyhlásil svou nezávislost 31. srpna 1991 v reakci na výsledky nezdařilého moskevského puče, pravděpodobně nejvýraznějšího katalyzátoru závěrečné fáze rozpadu Sovětského svazu. Přestože první měsíce samostatné existence této středoasijské republiky naznačovaly jistý posun k částečné demokratizaci místního politického systému, v průběhu následujících dvou let se zde etabloval značně autoritářský režim, který neblaze proslul rozsáhlou perzekucí tamější opozice a systematickým porušováním lidských práv. Historický odkaz Islama Karimova, prvního uzbeckého prezidenta z let 1991 až 2016, lze nahlížet z mnoha rozličných perspektiv – jednou z nich je však i poměrně nekonvenční, ne-li nepředvídatelné řízení zahraniční politiky, charakteristické strategickým vyvažováním Uzbekistánu mezi předními světovými mocnostmi a častými změnami jeho geopolitické orientace.

Ve své bakalářské práci se zabývám procesem formování zahraniční politiky Uzbekistánu vůči Spojeným státům, zemi, o jejíž intenzivnější spolupráci Karimov v prvních letech své vlády aktivně usiloval – ať už z důvodu demonstrativního odklonu ze sféry ruského vlivu, tak pro její významné ekonomické kapacity, včetně investičního potenciálu pro uzbecké hospodářství. Zvolený námět odráží nejen můj zájem o historii zemí postsovětského prostoru, ale i skutečnost, že takto specifikované téma dosud nebylo, přinejmenším v českém akademickém prostředí, výrazněji reflektováno.

Časově je práce ohraničena vznikem nezávislého Uzbekistánu a násilným potlačením protirežimní demonstrace ve městě Andižan v květnu 2005, jehož mezinárodní reflexe vyústila v citelné ochlazení již delší dobu slábnoucího uzbecko-amerického spojení a patrně nejmarkantnější zahraničněpolitický obrat země v rámci její dosavadní existence.

Metodologicky je práce koncipována jako kvalitativní analýza. Ta se z hlediska postupu zpracování výzkumné části nejprve zaměřuje na základní parametry výchozího stavu uzbecko-amerických vztahů na počátku 90. let a chronologicky identifikuje hlavní determinanty jejich rozvoje ve zvoleném časovém období. Úvodní kapitola je věnována dynamice postsovětského rozvoje Uzbekistánu v prvních letech jeho nezávislosti, tj. upevňování mocenského monopolu Islama Karimova, stavu lidských práv v kontextu autoritativního politického prostředí a formě hospodářské transformace země. Tato kapitola však neposkytuje pouze vhled do problematiky tranzice uzbeckého režimu, současně totiž osvětluje stěžejní faktory, které ovlivňovaly relevanci vzájemného vztahu z perspektivy USA,

nesouměřitelně vyspělejšího zastávce liberální demokracie a tržní ekonomiky, jehož výhrady vůči uzbeckému autoritářskému systému a pomalé liberalizaci místního hospodářství představovaly dlouhodobou překážku reálného upevnění bilaterálních vazeb obou zemí.

Ve druhé kapitole se zabývám ideovým základem, specifiky a primárními cíli uzbecké zahraniční politiky v širším kontextu. Její zdánlivá nenávaznost na kapitolu první má jednoduché opodstatnění – jeden z klíčových rysů uzbecké diplomacie (ve vztahu k západním partnerům) byl důraz na konzervaci výše zmíněných atributů Karimovova režimu, tedy stabilizaci jeho silně centralizované povahy, jakož i zachování výrazné role státu v rámci implementace jednotlivých tržních mechanismů. Jádrem druhé kapitoly je tak představení tamějším vedením konstruované identity země na poli mezinárodních vztahů, charakteristické akcentováním vlastní suverenity a odmítavým postojem k jakémukoliv externímu vlivu, který by mohl navenek prezentovaný obraz o uzbecké „soběstačnosti“ ohrozit.

Třetí část práce, rozdělená do šesti tematických podkapitol, je již věnována analýze vývoje bilaterálního vztahu Uzbekistánu a Spojených států do roku 2005. První dvě podkapitoly se v krátkosti zabývají vzájemnou rolí, kterou měly obě země v zahraniční politice svého protějšku během let 1992 až 1993. Zde rozebírám faktory, které stimulovaly úsilí uzbeckého režimu o upevnění intenzivnější spolupráce se Spojenými státy, jakož i (výše jmenované) příčiny, které od téhož odrazovaly tehdejší americkou administrativu. Chronologicky dále postupuji k objasnění jejího pozvolného obratu v přístupu k Uzbekistánu v polovině 90. let, stimulovaného zejména jeho politickou stabilitou v kontextu zhoršující se regionální bezpečnosti.

Posílení vzájemné bezpečnostní kooperace v důsledku sílící hrozby islámského radikalismu druhé poloviny 90. let je věnována podkapitola čtvrtá, která rozebírá počátky uzbecko-americké obranné spolupráce, její zastínění důsledkem dočasného oteplení uzbecko-ruských vztahů po roce 1999, jakož i opětovný příklon Taškentu k Washingtonu v návaznosti na teroristické útoky z 11. září 2001. Tato přelomová událost vedla díky součinnosti uzbeckého režimu (v kontextu amerických protiteroristických operací v regionu) k signifikantnímu upevnění zkoumaného vztahu, což dokazovalo i uzavření tzv. strategického partnerství, jehož význam pro uzbecké vedení analyzuje podkapitola pátá. V závěrečné podkapitole se věnuji příčinám postupné eroze tohoto mezinárodního spojení, která v roce 2005 vygradovala v razantní ochlazení vzájemného vztahu a souběžně výraznou reorientaci uzbecké zahraniční politiky.

V práci se pokusím zodpovědět tři výzkumné otázky:

- 1) Jaký vliv měla otázka lidských práv v Uzbekistánu na diplomatické vztahy s USA do roku 2005?
- 2) Jak se během zvoleného časového intervalu měnila role Uzbekistánu v americké zahraniční politice?
- 3) Které klíčové faktory stály v pozadí výrazného ochlazení tohoto bilaterálního vztahu v roce 2005?

Hypotézou bakalářské práce je tvrzení, že zahraničněpolitický vztah Uzbekistánu vůči Spojeným státům byl formován primárně ekonomickými a geopolitickými faktory, přičemž mezi jeho intenzitou a tlakem USA na realizaci politických reforem a dodržování lidských práv lze pozorovat prvky nepřímé úměry.

Tato práce vychází převážně z anglojazyčné odborné literatury zabývající se moderní historií Uzbekistánu a rozvojem jeho diplomatických vztahů s dominantními aktéry mezinárodní politiky. Významnou oporou mi při studiu této problematiky byla publikace portugalského historika Bernarda Teles Fazendeira zvaná *Uzbekistan's foreign policy: the struggle for recognition and self-reliance under Karimov (2017)*, patrně první z ucelených monografií o zahraničněpolitickém směřování nezávislého Uzbekistánu, která částečně vzešla z autorovy disertační práce věnované tomuto fenoménu. Fazendeiro, jenž v současné době působí na Univerzitě v Coimbre, je autorem desítek odborných článků a publikací o mezinárodních vztazích, v nichž se akademicky dlouhodobě specializuje právě na soudobou historii Uzbekistánu, resp. na vývoj a proměny jeho zahraničněpolitické orientace od počátku 90. let až do současnosti.

Hlavní přednost zmíněné monografie, jejímž těžištěm je analýza ideologické povahy Karimovovy zahraniční politiky a rozvoje klíčových mezinárodních vztahů Uzbekistánu v rozmezí let 1991 až 2016, představuje její široký rešeršní záběr sestávající z anglojazyčných ruských i dalších cizojazyčných primárních zdrojů a odborných publikací. Fazendeirova kritická reflexe prací západních i ruských autorů zároveň redukuje riziko protěžování jednostranného politického diskurzu v rámci práce s předkládaným tématem. Byť se podle slov autora jedná o tvůrčí záměr, který je vzhledem k ambicím díla pochopitelný, je vhodné zmínit, že kniha téměř neadresuje otázku rozvoje uzbeckých vztahů se zbylými státy středoasijského regionu.

V práci dále čerpám z relativně nové knihy *Uzbekistan's international relations* (2021) od Oybeke Madiyeva, v níž se autor, v kontrastu k převládajícímu důrazu na dobový pohled uzbeckého režimu, důsledně soustředí i na perspektivy pěti zvolených vnějších aktérů. Madiyev doplňuje Fazendeirovo dílo mj. o kapitoly věnované rozvoji bilaterálních vztahů Uzbekistánu s Čínou nebo Evropskou unií. V rámci primární snahy o analýzu profilu země v prostředí mezinárodní, potažmo velmocenské politiky se však ani tato publikace nevěnuje problematice jejich regionálních vztahů s okolními postsovětskými republikami.

Stěžejní publikací pro zpracování mé bakalářské práce je rovněž dílo *Uzbekistan and the United States: Authoritarianism, Islamism and Washington's security agenda* (2005) od australského politologa Shahrama Akbarzadeha, který se v rámci své akademické činnosti dlouhodobě zabývá politickými a bezpečnostními otázkami zemí Blízkého východu a Střední Asie. Akbarzadeh se zde věnuje komplexní trajektorii uzbecko-amerických vztahů po roce 1991 – tato publikace však byla z větší části dokončena již dva roky před oficiálním vydáním, a proto nereflektuje dynamiku těchto vztahů v rozmezí let 2003 až 2005, kdy jejich intenzita zaznamenala dramatický pokles.

Podobou vztahu uzbecké a americké diplomacie na počátku třetího tisíciletí se dále zabývá monografie Michaela Johna Mayera, působícího v norském Institutu obranných studií, zvaná *Security or Human Rights? US Foreign Policy Dilemma in Uzbekistan* (2006). Tato publikace pak i díky využití objemné pramenné základny, především ve formě archivních zpráv předních humanitárních organizací a záznamů amerického tisku, představuje velmi podnětný materiál pro studium dobového angažmá a strategických zájmů Spojených států v oblasti Střední Asie.

1. Dynamika postsovětského rozvoje Uzbekistánu

Dynamika rozvoje nezávislého Uzbekistánu, třetí největší, avšak nejlidnatější republiky regionu Střední Asie, byla inherentně spjata s postavou jejího dlouholetého prezidenta Islama Karimova (1938–2016). V této úvodní kapitole se proto zabývám klíčovými aspekty uzbecké postsovětské tranzice, jmenovitě povahou nově ustaveného politického režimu a jím uplatněnou strategií hospodářského rozvoje země.

1.1. Politický režim Islama Karimova

Islam Karimov byl klíčovou politickou figurou moderních uzbeckých dějin. Coby vystudovaný ekonom a dlouholetý člen uzbecké Státní plánovací komise vstoupil do vyšších pater sovětské politiky již v roce 1983, kdy byl jmenován ministrem financí Uzbecké SSR.¹ Jako první tajemník Ústředního výboru uzbecké komunistické strany poprvé stanul v čele této svazové republiky v červnu 1989,² v březnu 1990 byl Nejvyšším sovětem nadto zvolen do nově zřízené funkce jejího prezidenta.³

Svou moc začal upevňovat krátce po vyhlášení uzbecké nezávislosti. Již v září 1991 postavil mimo zákon komunistickou stranu, na jejímž místě zřídil novou, Lidově demokratickou stranu Uzbekistánu. Ta zdělila prakticky veškerou členskou základnu a majetek své předchůdkyně, díky čemuž Karimov od počátku disponoval o mnoho výhodnější pozicí, než představitelé konkurenčních politických uskupení.⁴ Této pozice vzápětí využil při prvních, resp. opakovaných prezidentských volbách v prosinci 1991, v nichž mj. odmítl registraci největšího opozičního spolku *Birlík*, ucházejícího se o status politické strany, čímž

¹ Shahram Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States: Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda* (London: Zed Books, 2005), 8.

² Uzbekistán je z hlediska tradičních sociálních struktur klanovou společností – Karimovovo zvolení do funkce prvního tajemníka KS UzSSR bylo výsledkem kompromisu mezi regionálními elitami nejprominentnějších uzbeckých klanů a vedením v Moskvě. Konkrétní událostí, která personální obměnu na nejvyšší stranické pozici podnítila, byla nečinnost dosavadního tajemníka strany R. Nišanova v souvislosti s etnickým pogromem na minoritní populaci Meschetských Turků ve Ferganské oblasti, k níž došlo v polovině roku 1989, viz Slavomír Horák, *Střední Asie mezi východem a západem* (Praha: Karolinum, 2005), 61–62, 77.

³ Melvin Neil, *Uzbekistan: Transition to authoritarianism on the Silk Road* (Amsterdam: Harwood Academic, 2000), 31.

⁴ Oybek Madiyev, *Uzbekistan's international relations* (London; New York: Routledge, 2021), 26.

mu fakticky znemožnil oficiálně nominovat vlastního kandidáta.⁵ Prezidentský mandát následně obhájil s údajnou podporou až 86 % odevzdaných hlasů.⁶

Po svém znovuzvolení se Karimov postupně zmocnil kontroly nad chodem země. Přestože nově přijatá ústava z roku 1992 deklarovala přechod k multipartismu, LDSU se záhy stala de facto jediným relevantním politickým subjektem v zemi. V průběhu 90. let zde sice aktivně působilo ještě několik dalších politických uskupení, ta ovšem vždy vznikla z prezidentovy iniciativy a jejich účelem bylo, obdobně jako v jiných nedemokratických režimech, pouze navodit zdání existující politické plurality.⁷ Oficiální činnost reálné politické opozice proti Karimovovu režimu, již ztělesňovaly především strany *Birlík* a *Erk*, byla do poloviny roku 1993 státním aparátem zcela potlačena.⁸

Trvale ochromen zůstal v novém režimu i justiční systém. Klíčové pravomoci soudů, coby třetího pilíře státní moci, byly převedeny do kompetence Ministerstva spravedlnosti, čímž došlo ke znemožnění jejich na exekutivě nezávislého fungování.⁹ Nová ústava dále kodifikovala široký rozsah prezidentských pravomocí. Jednou z nich bylo například právo jmenovat a odvolávat jednotlivé *hokimy*, představitele dílčích uzbeckých regionů, na něž byl prezidentem, jemuž byli přímo zodpovědní, delegován určitý podíl výkonné moci.¹⁰ Tímto způsobem si Karimov postupně vytvořil vlastní mocenskou základnu napříč jednotlivými částmi země, která zároveň fungovala jako pojistka zachování jeho autority na lokální úrovni.¹¹

Speciální místo zaujal v novém politickém režimu této dominantně muslimské země Islám, který byl uzbeckým vedením obratně využíván jako další z nástrojů mocenské konsolidace. Přestože Karimov vyobrazoval Islám jako historicky významnou součást uzbecké kultury, se kterou ve snaze o přízeň širší společnosti do jisté míry asocioval i svou vlastní identitu, od počátku své vlády silně odsuzoval jakýkoliv nezávislý výklad tohoto náboženství.¹² V roce 1993 proto došlo ke zřízení instituce MBU, tedy tzv. *Muslim Board of Uzbekistan*, jejímž prostřednictvím stát intenzivně reguloval veškerou náboženskou aktivitu v zemi.¹³ Dobový odpor uzbeckého režimu vůči neoficiálnímu islámu byl stimulován

⁵ Ibid., 23–26.

⁶ Horák, *Střední Asie mezi východem a západem*, 51.

⁷ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 25–27.

⁸ Ibid., 25.

⁹ Kathleen Collins, *Clan politics and regime transition in Central Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 196.

¹⁰ Ibid., 195–196.

¹¹ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 10.

¹² Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 21.

¹³ Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia* (Berkeley: University of California Press, 2014), 170–171.

příznačnou obavou z jeho možné politizace, tedy z hypotetické skutečnosti, v níž by se z náboženských kruhů zformovala regulérní opoziční síla, která by oslabovala jeho vlastní vliv.¹⁴ Představitelé jakékoliv duchovní činnosti, která se vymykala dohledu MBU, proto automaticky čelili různým formám státní perzekuce, a to bez ohledu na jejich skutečné politické či náboženské postoje.¹⁵

Ve snaze o důslednou paralyzaci všech vlivů představujících potenciální ohrožení tohoto režimu byla Karimovem rovněž zrušena funkce uzbeckého viceprezidenta, zastávaná jeho někdejšími spojenci Šukrulló Mirsaidovem, který se krátce po vyhlášení uzbecké nezávislosti přidružil ke kritikům jeho stupňujících se autoritativních tendencí.¹⁶ Ty se naplno projevy již v prvním roce Karimovovy vlády, kdy v zemi prostřednictvím represivních složek a politicky motivovaného násilí potlačil prakticky veškeré zárodky občanské společnosti.¹⁷ Rokem 1993 se tak de facto uzavřelo dvouleté období politické tranzice, následkem které se v Uzbekistánu etabloval ryze autokratický režim jedné osoby a jejího nejbližšího okolí.¹⁸

1.2. Model hospodářské transformace

Postsovětská transformace uzbeckého hospodářství byla založena na gradualistickém modelu, spočívajícím v postupném, pomalejším tempu implementace jednotlivých ekonomických reforem. Ačkoliv Karimov jako hlavní inspiraci tohoto modelu často uváděl čínskou cestu ekonomického rozvoje z druhé poloviny 70. let, uzbecké hospodářské reformy kalkulovaly s výrazně vyšší mírou státních zásahů.¹⁹

Zachování silné role státu v rámci implementace dílčích volnotržních mechanismů Karimov opodstatňoval jak charakteristickými vlastnostmi uzbeckého hospodářství, tak socioekonomickými specifiky místní populace; silná závislost na dovozu spotřebního zboží a současně vysoký podíl nízkopříjmových skupin obyvatelstva se jeho optikou zcela vylučovaly s realizací rychlých a razantních ekonomických změn, které by mohly vést k sociálním

¹⁴ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 21–22.

¹⁵ Tito lidé byli v rámci režimem zveličované hrozby radikálního islamismu běžně „nálepkováni“ jako náboženští fundamentalisté, potažmo extremisté – tímto způsobem stát jednoduše eliminoval „nepohodlné“ osoby; *Ibid.*

¹⁶ Neil, *Uzbekistan*, 31–32.

¹⁷ Kromě činnosti opozice byla ve společnosti zcela potlačena i svoboda (politického) projevu, viz Collins, *Clan politics and regime transition in Central Asia*, 196.

¹⁸ *Ibid.*, 198.

¹⁹ Timothy Frye, „Uzbekistan: Autocracy and Inconsistent Gradualism“ in *Building States and Markets after Communism* (United States: Cambridge University Press, 2010), 232.

konfliktům a v konečném důsledku i k ohrožení stability politického režimu.²⁰ Udržení sociální stability v kontextu iniciovaných reforem bylo de facto hlavním cílem vedení země, a to i na úkor jejího reálného hospodářského rozvoje.²¹

Druhým klíčovým rysem uzbeckého gradualismu byl důraz na hospodářskou soběstačnost ve strategicky významných odvětvích, jinými slovy na substituci importovaného zboží domácí produkcí.²² Ačkoliv páteř místní ekonomiky představoval agrární sektor, jmenovitě produkce bavlny, Uzbekistán rovněž disponoval velkým množstvím nerostného bohatství, mj. rozsáhlými ložisky ropy i zemního plynu.²³ Ty však důsledkem jeho nedostatečně rozvinuté energetické infrastruktury paradoxně nepředstavovaly exportované, ale naopak importované komodity.²⁴ Za účelem posílení tohoto průmyslového sektoru do něj uzbecké vedení v průběhu 90. let realokovalo množství finančních zdrojů, které původně získalo vývozem bavlny, přičemž odliv financí ze zemědělství, jemuž export bavlny dominoval, byl následně kompenzován jeho vyšším zdaněním.²⁵

Přestože vedení země přibližně od poloviny 90. let avizovalo částečnou privatizaci obou těchto hospodářských sektorů, valná většina velkých podniků zůstávala i po přelomu tisíciletí v rukou státu.²⁶ Právě na příkladu uzbeckého zemědělství lze dobře ilustrovat neefektivitu místního, silně centralizovaného hospodářského rozvoje, jehož součástí byla i povinnost pěstitelů bavlny prodávat (mnohdy až) nadpoloviční část své úrody za nižší než tržní cenu státu – tato praxe přirozeně demotivovala farmáře jakkoliv zvyšovat svou pracovní produkci.²⁷

Politika státního intervencionismu souběžně brzdila i rozvoj místního bankovního sektoru – Uzbecká centrální banka v novém režimu nadále fungovala jako neautonomní instituce, jejíž činnost podléhala primárně ekonomickým zájmům uzbecké vlády.²⁸ Země se pak do konce dekády v principu neodstříhla od monobankovního systému sovětského typu a

²⁰ Zde vycházím ze své ročníkové práce věnované dynamice ekonomického rozvoje Uzbekistánu a Kyrgyzstánu v průběhu 90. let; Kobil Ruziev, Dipak Ghosh a Sheila C. Dow, „The Uzbek puzzle revisited: an analysis of economic performance in Uzbekistan since 1991“, *Central Asian survey* 26, č. 1 (březen 2007): 11, 10.1080/02634930701423400 (staženo 20. června 2023).

²¹ Ibid.

²² Frye, „Uzbekistan“, 235.

²³ Ruziev, „The Uzbek puzzle revisited“, 8–10.

²⁴ Ibid., 10.

²⁵ Frye, „Uzbekistan“, 236.

²⁶ Ruziev, „The Uzbek puzzle revisited“, 24–25.

²⁷ Frye, „Uzbekistan“, 236.

²⁸ Alexandr Akimov a Brian Dollery, „Financial development policies in Uzbekistan: an analysis of achievements and failures“, *Economic change and restructuring* 42, č. 4 (21. květen 2009): 310, 10.1007/s10644-009-9073-9 (staženo 15. února 2024).

CBU zůstávala (i po legalizaci komerčního bankovníctví) největším věřitelem na uzbeckém „trhu“.²⁹

V polovině 90. let se však Uzbekistán ocitl v ekonomicky paradoxní situaci, kdy navzdory minimální liberalizaci všech strategicky významných hospodářských odvětví, jakož i velmi pomalému tempu privatizace státního majetku, pociťoval ze všech postsovětských republik sdružených ve Společenství nezávislých států nejnižší úhrnný pokles HDP od roku 1989.³⁰ Jedním z hlavních faktorů na pozadí této skutečnosti byla po celou první polovinu 90. let stabilní mezinárodní cena bavlny a zlata, dvou klíčových uzbeckých vývozních artiklů, které představovaly hlavní zdroj příjmů státního rozpočtu.³¹

Uzbecká ekonomika však byla vinou nízkého stupně diverzifikace vlastního exportu velmi zranitelná vůči externím hospodářským šokům. Těžkým otřesem prošla mj. na konci roku 1996, kdy mezinárodní pokles cen obou výše zmíněných komodit zapříčinil prohloubení deficitu uzbeckého státního rozpočtu o 15 % HDP.³² Přestože se Uzbekistán po roce 1993 zavázal k liberalizaci svého devizového režimu, ve smyslu zaručení konvertibility uzbeckého somu ve vztahu k ostatním mezinárodním měnám, v reakci na nepříznivý vývoj platební bilance zahraničního obchodu v roce znovuzavedl regulativní systém devizových kontrol.³³

Toto opatření, které v zásadě podtrhovalo pomalé tempo, respektive absenci strukturálních hospodářských reforem, jež po celé desetiletí bránila větší flexibilitě uzbecké ekonomiky, rovněž zaznamenalo silnou kritiku ze strany Mezinárodního měnového fondu.³⁴ K upuštění od regulace devizových toků sice formálně došlo v roce 2003, stát však přístup k zahraniční měně do značné míry nadále limitoval.³⁵

Navzdory dílčím pozitivům místního hospodářského rozvoje 90. let, např. dosažení faktické energetické nezávislosti v roce 1995, zůstávalo centrální plánování stěžejním atributem uzbecké ekonomiky i po přelomu tisíciletí.³⁶

²⁹ Richard Pomfret, *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2019), 98.

³⁰ Ibid., 99.

³¹ Ibid.

³² Frye, „Uzbekistan“, 239.

³³ Pomfret, *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century*, 97, 100–101.

³⁴ Ibid., 101.

³⁵ Richard Pomfret, „Central Asia since the dissolution of the Soviet Union: economic reforms and their impact on state-society relations“, *Perspectives on global development and technology* 1-3, č. 6 (leden 2007): 331, 10.1163/156914907X207775 (staženo 15. února 2024).

³⁶ Ruziev, „The Uzbek puzzle revisited“, 18, 26.

2. Ideová podstata uzbecké zahraniční politiky

Specifický způsob, jakým se Uzbekistán integroval do systému mezinárodních vztahů, představoval nedílnou součást jeho postsovětské transformace. Tato integrace však byla značně ovlivněna dvojí averzí uzbeckého vedení, již chovalo nejen vůči západnímu modelu politicko-ekonomické liberalizace,³⁷ ale i vlastní sovětské minulosti v kontextu podřadného vztahu centra a periferie.³⁸ Důsledkem tohoto rozporu byla skutečnost, že se v první polovině 90. let přiklonilo k vlastní rozvojové strategii, známé jako tzv. *self-reliance*, prostřednictvím které demonstrovalo nejen své pochyby o převládajících hodnotách západního liberalismu, ale především svou vlastní, všestrannou soběstačnost.³⁹

Koncept *self-reliance* lze v praktické rovině nejschůdněji přeložit jako úsilí státu o minimalizaci veškeré vnější politicko-ekonomické závislosti, potažmo jakýchkoliv nežádoucích vlivů cizí země, které by třeba jen teoreticky mohly narušit jeho národní svrchovanost.⁴⁰ Tato rozvojová strategie, která v různých podobách v 60. letech akcelerovala napříč zeměmi třetího světa, v sobě obvykle zahrnovala jistý „antikolonialistický“ aspekt, ten se v případě raně nezávislého Uzbekistánu projevoval skepsí z obnovení ruského vlivu v postsovětském prostoru, resp. Střední Asii.⁴¹

Uzbecké vedení prostřednictvím *self-reliance* cílilo jak do sféry vnitřního rozvoje, tak do sféry zahraničněpolitického směřování země. Základem první zmíněné oblasti byl zejména (výše zmíněný) důraz na hospodářskou soběstačnost a upřednostňování ekonomického pokroku před politickým, který vyplýval z Karimovova přesvědčení o nutnosti existence silného, centrálního vedení státu jakožto předpokladu zachování společenské socio-ekonomické stability v časech podstupované transformace.⁴²

V oblasti zahraniční politiky pak Karimov usiloval o zajištění rovnocenného postavení Uzbekistánu nejen ve vztahu k Rusku, ale i k ostatním dominantním aktérům mezinárodní politiky.⁴³ Nároky na rovný status Uzbekistánu v kontextu jeho vztahů se světovými mocnostmi lze interpretovat jako projev Karimovovy snahy o mezinárodní uznání plné

³⁷ Bernardo Teles Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy: the struggle for recognition and self-reliance under Karimov* (London: Routledge, 2017), 17, 72–73.

³⁸ Bernardo Teles Fazendeiro, „Uzbekistan's defensive self-reliance: Karimov's foreign policy legacy“, *International affairs* 93, č. 2 (2017): 411, 10.1093/ia/iiv062 (staženo 20. února 2024).

³⁹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 17–18.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., 26–28.

⁴² Ibid., 29–35.

⁴³ Ibid., 28.

uzbecké suverenity, tedy respektu jeho vlastní politické autority, jakož i svébytné formy místního hospodářského rozvoje.⁴⁴ Ze stejného důvodu byla uzbecká zahraniční politika charakteristická upřednostňováním bilaterální diplomacie, která oproti multilateralismu nevyžadovala sdílení části státní suverenity ve prospěch většího celku.⁴⁵

Bilateralismus v uzbecké zahraniční politice představoval preferovaný, nikoliv však výlučný způsob její realizace. V období Karimovovy vlády se stal Uzbekistán členem několika organizací, které do určité míry usilovaly o prohloubení regionální integrace v ekonomických či bezpečnostních otázkách, příkladem mohou být Euroasijská ekonomická unie, Šanghajská organizace spolupráce, Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (CSTO) či skupina GUAM.⁴⁶

K principům ryze multilaterální spolupráce se však Karimov nikdy plně nezavázal a vůči vnějším impulzům k hlubší hospodářské integraci zastával kritický postoj.⁴⁷ Jednou z příčin tohoto postoje však byly i jeho mocenské ambice, tedy snaha o upevnění uzbecké dominance ve Střední Asii, která místní režim podněcovala spíše k opačným tendencím – v této souvislosti lze poukázat na případ tzv. Středoasijské ekonomické unie, jejíž potenciál byl dlouhodobě oslabován uzbecko-kazašskou rivalitou o pozici vůdčí síly v regionu.⁴⁸

Podstatou Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, která vznikla v roce 1992 jako jedna ze struktur Společenství nezávislých států, měla být garance kolektivní obrany všech signatářských zemí v případě jejich vojenského ohrožení. Pochyby o vlastní budoucnosti v rámci aliance CST však Uzbekistánu zavdala hned první výrazná zkouška její účinnosti, a sice tádžická občanská válka z let 1992 až 1997.⁴⁹ Ta totiž v regionu značně posílila ruský vliv, který jej v dosažení kýženého statusu regionálního hegemona zásadně omezoval.⁵⁰ Ochlazení bezpečnostní dimenze uzbecko-ruských vztahů, k němuž velkou měrou přispěly i spory o dodávky zbraní v souvislosti s vzestupem hnutí Taliban v sousedním Afghánistánu, se pak naplno projeвило v dubnu 1999, kdy Uzbekistán z aliance CST vystoupil.⁵¹ V témže měsíci se naopak stal členem Spojenými státy podporované organizace GUAM, která od roku

⁴⁴ Ibid., 28–29.

⁴⁵ Fazendeiro, „Uzbekistan's defensive self-reliance“, 418–419.

⁴⁶ Ibid., 418.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Prvními signatáři zakládající smlouvy o vzniku jednotného hospodářského prostoru z dubna 1994 byli nejvyšší představitelé Uzbekistánu, Kazachstánu a Kyrgyzstánu, viz Slavomír Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR* (Praha, Karolinum, 2008), 57–58, 83–85.

⁴⁹ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 77.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 75–76.

1997 sdružovala čtyři prozápadně orientované postsovětské republiky, mající zájem na posílení svých evropských a transatlantických vazeb.⁵²

Vzeme-li v potaz, že Uzbekistán skupinu GUAM v roce 2005 opustil, aby se opětovně (a znovu pouze dočasně) stal členem Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, nebude složité dojít k závěru o silně nepředvídatelné povaze jeho zahraniční politiky jako takové.⁵³ Četné geopolitické obraty tohoto typu, jimiž byla uzbecká diplomacie pod vedením Islama Karimova pověstná, byly částečně produktem jejího multivektorového charakteru.⁵⁴

Koncept zahraničněpolitické multivektorovosti lze obecně definovat jako praxi udržování mnohaúrovňových bilaterálních vazeb s větším počtem mezinárodních partnerů, a to v takové konstelaci, která umožňuje maximalizaci (z těchto vazeb plynoucích) benefitů, ale zároveň státu ponechává dostatečnou míru nezávislosti a „manévrovacího prostoru“.⁵⁵ Díky tomu může souběžně redukovat negativa, která tyto vztahy potenciálně doprovází.⁵⁶

Uzbeckou politiku „mnoha vektorů“ v letech 1991 až 2005 definoval zejména taktický balanc Taškentu mezi Moskvou a Washingtonem, zohledňující klíčové přínosy vztahu s oběma mocnostmi. Uzbecké vedení však přínosy těchto vztahů nenahlíželo pouze z ekonomicko-bezpečnostní perspektivy; důležitým faktorem na pozadí zahraničněpolitického postoje Uzbekistánu vůči Rusku a Spojeným státům byla zároveň skutečnost, do jaké míry tyto země akceptovaly jeho národní a strategické zájmy. Národním zájmem Uzbekistánu byla v tomto kontextu existence zcela rovnocenného partnerství, které by druhé straně automaticky zapovídalo jakkoliv zasahovat do jeho vnitrostátního rozvoje,⁵⁷ strategickým zájmem pak dosažení dominantního postavení ve středoasijském regionu.⁵⁸

Více či méně signifikantní geopolitické obraty Uzbekistánu tak do značné míry ovlivňovalo ať už jejich reálné, či pouze domnělé ohrožení. Takto kolísavou diplomacii lze (prozatím) stručně prezentovat na dvou konkrétních příkladech. Když se v souvislosti s mediací regionálních vojenských konfliktů 90. let zdála být pozice Ruska ve Střední Asii

⁵² Akronym GUAM sestával z počátečních písmen svých členských států, tedy Gruzie, Ukrajiny, Ázerbájdžánu a Moldávie – uzbeckým členstvím se organizace (dočasně) přejmenovala na GUUAM, viz Taras Kuzio, „Promoting Geopolitical Pluralism in the CIS: GUUAM and Western Foreign Policy“, *Problems of post-communism* 47, č. 3 (2000): 26, 10.1080/10758216.2000.11655883 (staženo 23. února 2024).

⁵³ Aleksandr Pikalov, „Uzbekistan between the great powers: a balancing act or a multi-vectoral approach?“, *Central Asian survey* 33, č. 3 (červenec 2014): 297, 10.1080/02634937.2014.930580 (staženo 23. února 2024).

⁵⁴ V oficiální koncepci uzbecké zahraniční politiky byla multivektorovost definována jako prostředek k navázání vztahu s jakýmkoliv státem, který by Uzbekistánu umožnil úspěšný přechod do systému mezinárodních (hospodářských) vztahů, neoficiálně však představovala spíše snahu o nalezení partnera, který by napomohl upevnění jeho regionální hegemonie, viz Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 176–177.

⁵⁵ Pikalov, „Uzbekistan between great powers“, 298.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 29.

⁵⁸ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 174.

příliš dominantní, uzbecké vedení jednoduše přeorientovalo svou pozornost na jiná, resp. západní spojení.⁵⁹ Když ovšem ze strany Spojených států zaznamenalo přílišný tlak na liberalizaci ekonomiky či kritiku místních lidskoprávních poměrů, neváhalo postupně stočit svou pozornost opět k Rusku.⁶⁰

Za účelem rozboru dynamiky uzbecko-amerických vztahů je tak následující kapitola věnována počátečnímu upevnování „západního“ vektoru v uzbecké zahraniční politice, tedy systematické snaze Islama Karimova o navázání bližších vztahů se Spojenými státy v průběhu poslední dekády 20. století.

⁵⁹ Viz neprodloužení členství v alianci CST a vstup do organizace GUAM (1999); *Ibid.*, 179.

⁶⁰ *Ibid.*, 181–182.

3. Formování uzbecko-amerických vztahů

Spojené státy oficiálně uznaly nezávislost Uzbekistánu 25. prosince 1991, vzájemné diplomatické vztahy pak obě země navázaly v únoru následujícího roku.⁶¹ Ty však po celou první polovinu 90. let charakterizovala určitá stagnace, resp. asymetrie zájmu o jejich výraznější prohloubení. Zatímco pozornost Spojených států byla bezprostředně po skončení studené války upřena především na rozvoj bilaterálního vztahu s Ruskem,⁶² jehož politicko-ekonomická transformace představovala zásadní otázku post-bipolárního světa, Uzbekistán, spolu s většinou zemí středoasijského regionu, tvořil spíše jen okrajovou agendu jejich zahraniční politiky.⁶³

V následujících kapitolách se tedy zabývám nejen jednotlivými prozápadními projevy uzbecké diplomacie, ale i příčinami postupné revize prvotního přístupu k Uzbekistánu ze strany USA na přelomu druhé poloviny 90. let.

3.1. Role USA v uzbecké zahraniční politice (1992–1993)

Jak jsem již naznačil výše v textu, snaha o prohloubení bilaterálního vztahu se Spojenými státy, již stimulovaly bezpečnostní, a především pak ekonomické motivy uzbeckého vedení, byla v Karimovově zahraniční politice zjevná prakticky po celé období 90. let. Uzbecké ambice intenzivněji spolupracovat s největší světovou ekonomikou, která by místnímu hospodářství zajistila potřebný příliv zahraničního kapitálu, v sobě však zahrnovaly i jistý politický kalkul.⁶⁴ Ten spočíval v předpokladu, že užší kooperace s USA navenek zajistí pozitivní obraz Karimovova režimu, čímž posílí jeho legitimitu na mezinárodní úrovni a eventuálně otevře dveře ekonomické spolupráci s dalšími zahraničními subjekty.⁶⁵

Spojené státy pro Uzbekistán navíc představovaly ideálního spojence v oblasti regionální bezpečnosti, a to nejen ve smyslu pomyslné protiváhy ruského vlivu ve Střední Asii, ale díky své vojenské kapacitě i významného partnera v boji proti hrozbě radikálního

⁶¹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 93–94.

⁶² Frederick S. Starr a Svante E. Cornell, *The long game on the Silk Road: US and EU strategy for Central Asia and the Caucasus* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2018), 45–46.

⁶³ Výjimkou byl Kazachstán, na jehož denuklearizaci se Spojené státy aktivně podílely od počátku 90. let; Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 95.

⁶⁴ *Ibid.*, 94.

⁶⁵ *Ibid.*

islamismu.⁶⁶ Upevnění bilaterálního vztahu s USA tedy v teoretické rovině zcela konvenovalo zájmům uzbeckého režimu.⁶⁷

Islam Karimov proto na počátku 90. let učinil několik kroků, jejichž prostřednictvím aktivně usiloval o přízeň americké administrativy. Toto úsilí bylo patrné např. v podobě uzbecké zahraniční politiky vůči zemím Blízkého a Středního Východu, jež do značné míry korespondovala se strategickými zájmy USA. V únoru 1992 navázal Uzbekistán, jako první z pěti postsovětských středoasijských republik, diplomatické vztahy s Izraelem, tradičním blízkovýchodním partnerem Spojených států.⁶⁸ Upevnění uzbecko-izraelských vztahů, jejichž styčným bodem se v průběhu 90. let stala sdílená obava z hrozby islámského radikalismu, svým způsobem nabízelo i možnost více prohloubit vzájemné vztahy s USA (vzhledem k jejich historické provázanosti se židovským státem).⁶⁹ Kritickou pozici naopak Uzbekistán zaujal vůči Íránu, který v souladu s dlouhodobým postojem Spojených států vnímal jako zdroj náboženského fanatismu, potažmo sponzora mezinárodního terorismu.⁷⁰ Tuto pozici umocňovalo především jeho nepřímé angažmá v tádžické občanské válce, resp. materiální podpora islámské frakce UTO.⁷¹

V červnu 1993 Karimov podpořil americký raketový útok na centrálu iráckých tajných služeb v Bagdádu,⁷² k němuž Spojené státy přistoupily v reakci na údajný pokus o atentát na bývalého prezidenta George H. W. Bushe z dubna téhož roku.⁷³ V listopadu 1993 pak navíc inicioval vytvoření středoasijské bezjaderné zóny, čímž přímo navazoval na americké úsilí o potlačení proliferace jaderných zbraní, zakotvené ve smlouvě NPT z roku 1968.⁷⁴ Tato vstřícná gesta však prozatím neměla ze strany Spojených států výraznější odezvu.

⁶⁶ Ta však byla uzbeckým vedením z politických důvodů často zveličována; Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 56.

⁶⁷ Primárním cílem Islama Karimova byla konzervace vlastního mocenského monopolu – finanční prostředky Spojených států, které mohly potenciálně zlepšit socioekonomickou situaci v zemi, měly na stabilitu místního politického režimu klíčový vliv; Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 94.

⁶⁸ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 57.

⁶⁹ Ibid., 58.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Uzbekistán v rámci tohoto občanského konfliktu podporoval centrální vládu, nikoliv opoziční síly (UTO = United Tajik Opposition); Dmitri Trofimov, „Tashkent between Ankara and Tehran: lessons of the 1990s and outlook for the future“, *Central Asia and the Caucasus* 5, č. 11 (leden 2001): 107, <https://1url.cz/lu8NR> (staženo 10. března 2024).

⁷² Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 94.

⁷³ Mikael Blomdahl, „President Clinton's Decision to Launch Operation Bushwacker Against Iraq in 1993: National Security Considerations or Diversionary Tactics?“, *Comparative strategy* 34, č. 4 (srpen 2015): 380, 10.1080/01495933.2015.1069519 (staženo 15. března 2024).

⁷⁴ Smlouva NPT neboli Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons vstoupila v platnost roku 1970; Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 94–95.

3.2. Role Uzbekistánu v americké zahraniční politice (1992–1993)

Hlavní příčinou úvodní diplomatické odtažitosti Spojených států vůči Uzbekistánu byla především silná nekompatibilita hodnotových východisek politické reprezentace obou zemí.⁷⁵ Zatímco Clintonova administrativa (1993–2001) kladla v zahraniční politice důraz na podporu demokracie, lidských práv a principů tržní ekonomiky, uzbecký režim víceméně ztělesňoval pravý opak. Negativní povědomí Washingtonu o jeho autoritářském charakteru, které se datovalo již k administrativě George H.W. Bushe, bylo rovněž důvodem několikaměsíčního odkladu navázání oficiálních diplomatických vztahů.⁷⁶

K prohlubování negativní image Karimovova režimu zcela jistě přispěla perzekuce uzbeckého disentu, k níž ve velké míře docházelo již od počátku 90. let. Jedním z incidentů, který však v kontextu rozsahu politických represí zanechal přímou odezvu americké strany, byl brutální fyzický útok na Abdurahima Polatova, představitele největšího opozičního uskupení *Birlik*, z května 1992.⁷⁷ K této události došlo shodou okolností ve stejnou chvíli, kdy byla v regionu přítomna jedna z prvních vysoce postavených amerických delegací, která jednala o implementaci dokumentu *Freedom Support Act*,⁷⁸ jehož cílem byla podpora postsovětských republik v rámci jejich přechodu k demokracii a tržní ekonomice.

Tento incident se následně stal předmětem kritiky republikánského senátora Larryho Presslera, jednoho z členů delegace, který po svém návratu do Spojených států důrazně apeloval na zamítnutí Karimovovy žádosti o oficiální přijetí v Bílém domě.⁷⁹ Ve svém projevu na půdě horní komory Kongresu v září 1992 pak mj. pronesl následující: „*Spojené státy by neměly zvat notoricky známé gaunery, jako je uzbecký prezident Islam Karimov [...], dokud jeho režim nezmění svůj přístup vůči politickým hnutím 'Birlik' a 'Erk' [...] Hluboce lituji, že pochybné soudní procesy a možnost uvěznění zůstávají pro příznivce uzbecké opozice realitou.*“⁸⁰

Chladný postoj Spojených států vůči režimu Islama Karimova, který přetrvával i po nástupu administrativy Billa Clintona, rovněž potvrzoval průběh zahraniční cesty viceprezidenta Ala Gora do Střední Asie z prosince 1993, během níž se návštěvy Uzbekistánu

⁷⁵ Ibid., 92.

⁷⁶ K bezprostřednímu navázání diplomatických vztahů naopak došlo v případě raně nezávislého Kyrgyzstánu a Kazachstánu, a to již v prosinci 1991, viz Ibid.

⁷⁷ Abdurahim Polatov byl v květnu 1992 hospitalizován s frakturou lebky; Ibid., 95.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Projev Larryho Presslera v americkém Senátu, Washington D.C., 8. září 1992, Congressional record 138, část 17, strana 23763.

symbolicky zdržel.⁸¹ Vzájemné diplomatické vztahy obou zemí tak v prvních dvou letech setrvaly prakticky na mrtvém bodě.

3.3. Posun vztahu v důsledku geopolitických změn

Jeden z prvotních impulzů Washingtonu k částečné reorganizaci vztahu s Taškentem nastal v roce 1994, když Uzbekistán, v souladu s předchozími projevy své prozápadní orientace, oficiálně deklaroval svůj záměr vstoupit do programu Partnerství pro mír (PřP), realizovaného Severoatlantickou aliancí. Váhu této iniciativy současně umocňovala dynamika nově vzniklé politické situace ve Střední Asii, tedy probíhajících občanských konfliktů v sousedním Tádžikistánu a Afghánistánu.⁸²

Navzdory přetrvávajícím hodnotovým rozporům obou zemí začal být Uzbekistán pomalu vnímán jako stabilní prvek v jinak destabilizujícím se regionu. Posun v uzbecko-amerických vztazích rovněž dokládala oficiální návštěva amerického ministra obrany Williama Perryho z počátku roku 1995, jejímž účelem byla především bilaterální jednání o otázkách regionální bezpečnosti a uzbeckého členství v programu PřP.⁸³ Postoj země vůči Severoatlantické alianci, který formoval její autentický zájem o rozvoj svých vojenských kapacit prostřednictvím jiných než ruských zdrojů,⁸⁴ se v následujících letech promítnul i do intenzity vzájemné spolupráce. Uzbekistán se v rámci programu PřP aktivně zúčastnil několika společných vojenských cvičení, v roce 1995 se navíc spolu s Kyrgyzstánem a Kazachstánem podílel na vzniku tzv. Středoasijského praporu coby mírových sil v tomto regionu.⁸⁵

Novou, svým způsobem duální percepci Uzbekistánu v americké zahraniční politice příhodně ilustroval rozporný průběh Karimovovy oficiální návštěvy Spojených států z června 1996. Zatímco jeho schůze s prezidentem Clintonem v Bílém domě byla umožněna jen díky příslibu dílčího uvolnění politické situace v zemi, mnohem vřelejšího přivítání se Karimovovi dostalo ze strany ministra obrany Perryho v americkém Pentagonu, který při příležitosti tohoto setkání Uzbekistán pochvalně označil za „ostrov stability“ ve středoasijském

⁸¹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 96.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Přestože byl Uzbekistán od roku 1992 signatářem Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, představoval spíše její pasivní součást (i vzhledem k námitkám vůči rostoucímu vlivu Ruska v regionu), viz Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 183.

⁸⁵ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 61.

prostoru.⁸⁶ Vztah k Taškentu se tak stal de facto třetí plochou dosavadních politik USA vůči Střední Asii jako celku, spočívajících primárně v podpoře místních demokratizačních procesů a lidských práv, a nově vzniklé potřeby upevnění bezpečnostní situace v regionu.⁸⁷

Právě počáteční idealismus zahraniční politiky Spojených států vůči Střední Asii se stal ve druhé polovině 90. let předmětem mnohých výhrad ze strany americké akademické obce. Jedním z nejvýraznějších zastánců proaktivnější interakce s tímto regionem byl mj. bývalý poradce pro národní bezpečnost Zbigniew Brzezinski, který v kontextu geopolitických zájmů USA zdůrazňoval jeho opomíjený strategický význam.⁸⁸ V této souvislosti pak přímo vyzdvihoval klíčovou roli Uzbekistánu, který díky kombinaci jeho demografických predispozic, centrální geografické poloze a dlouhodobě asertivnímu postoji vůči ruskému vlivu označil za zemi, jíž by měly Spojené státy věnovat zvýšenou pozornost.⁸⁹ Tento apel na posílení vzájemných vztahů zároveň příhodně korespondoval s dlouhodobě nekompromisním přístupem Karimovova režimu vůči potenciální hrozbě islámského radikalismu, jehož dopad na stabilitu regionu od druhé poloviny 90. let silně znepokojoval i USA.⁹⁰

Přibližně od tohoto období začaly Spojené státy svůj úvodní zahraničněpolitický postoj vůči Uzbekistánu pozvolna revidovat. Přestože problematika porušování lidských práv a otázka demokratizace místního režimu nadále zůstávaly výrazným tématem, ve světle zhoršující se bezpečnostní situace v regionu a úsilí o její stabilizaci již nepředstavovaly jedinou dimenzi bilaterálního vztahu obou zemí.⁹¹ Dílčí obrat ve vztahu k Uzbekistánu ve druhé polovině 90. let byl zároveň součástí celkového nárůstu ekonomických zájmů Spojených států v regionu, které se v rámci svých snah o diverzifikaci zdrojů ropy a zemního plynu začaly výrazněji soustředit na jeho energetický potenciál.⁹²

Počátek samotných uzbecko-amerických hospodářských vztahů však ve své historii sahá k o něco dřívějšímu datu. Jednu z prvních výraznějších investic do uzbecké ekonomiky uskutečnila americká důlní společnost Newmont mining company, specializující se na těžbu zlata, která svůj provoz v zemi zahájila již v únoru 1992.⁹³ V roce 1993 došlo k formálnímu

⁸⁶ Před uskutečněním schůze v Bílém domě se Karimov zavázal k propuštění několika desítek politických vězňů, *Ibid.*, 62.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Uzbekistán, který byl tehdy s více než 20 milionovou populací nejlidnatějším státem v regionu, zároveň geograficky sousedí se všemi okolními středoasijskými republikami; Zbigniew Brzezinski, *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives* (New York: Basic Books, 1997), 120, 148.

⁹⁰ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 63.

⁹¹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 97.

⁹² Martha Brill Olcott, *Central Asia's second chance* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2005), 66.

⁹³ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 135.

zřízení Americko-uzbecké obchodní komory, o rok později byl Uzbekistán začleněn do pobídkového režimu Generalised System of Preferences, který jej v rámci mezistátních finančních transakcí částečně osvobodil od povinných dovozních cel.⁹⁴

Hodnota vzájemného obchodu se však po celou první polovinu 90. let držela na nízké úrovni. Skokově narostla až v roce 1996, kdy dosáhla úrovně 537 milionu dolarů, tedy přibližně 1,6násobku celkové hodnoty vzájemné obchodní výměny od ustanovení diplomatických styků v roce 1992 do roku 1995.⁹⁵ Kromě bavlny, která stále představovala dominantní položku uzbeckého exportu do USA, se do popředí vzájemných ekonomických vztahů začal částečně promítat i americký zájem o import energetických surovin. Spojené státy však intenzivnější (energetickou) kooperaci nadále podmiňovaly dílčími závazky protistrany k realizaci politických i hospodářských reforem, jimž se Karimov od počátku své vlády důsledně vyhýbal.⁹⁶

V rámci snahy o udržení pozornosti Clintonovy administrativy učinil pouze několik symbolických ústupků. Mezi ně patřila například revokace téměř tříletého zákazu působení nevládní organizace Human Rights Watch v zemi z roku 1995, otevření taškentské pobočky OBSE či formální setkání s exilovými představiteli uzbecké opozice při příležitosti státní návštěvy Spojených států z června 1996.⁹⁷

Jedním z primárních cílů této zahraniční cesty bylo ovšem uzavření dlouhodobých obchodních kontraktů s předními americkými energetickými společnostmi.⁹⁸ V tomto ohledu se Karimovova diplomatická mise zdála být, i vzhledem k výši přislíbených investic, relativním úspěchem. Patrně nejvýznamnější korporací, již uzbecká poptávka po zahraničním kapitálu oslovila, byla společnost Enron, která do projektů těžby zemního plynu plánovala v následujících letech investovat až 1.3 miliardy dolarů.⁹⁹ Svou činnost v zemi však ukončila již roku 1998, mj. v důsledku operačních potíží spjatých s centralizovanou povahou uzbecké ekonomiky.¹⁰⁰

Světlou výjimkou v rámci množství avizovaných kontraktů, k jejichž vypovězení v průběhu druhé poloviny 90. let z obdobných důvodů došlo, byl ropný gigant Texaco, který

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid., 136–137.

⁹⁶ Ibid., 137, 140–142.

⁹⁷ „Uzbekistan“, World Report 1996, Human Rights Watch, <https://1url.cz/4uxs7> (staženo 1. dubna 2024).

⁹⁸ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 98.

⁹⁹ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 140–141.

¹⁰⁰ Bernardo Teles Fazendeiro, „Spirituality and anti-Western rhetoric in Uzbekistan in the early 2000s: the consequences of international misrecognition“, *Post-Soviet affairs* 34, č. 4 (8. května 2018): 237, 10.1080/1060586X.2018.1468686 (staženo 2. dubna 2024).

zde v roce 1996 za finanční asistence americké vládní agentury OPIC založil společnou firmu se státním podnikem Uzbekneftegaz.¹⁰¹ K etablování tohoto „joint venture“, jehož ropná produkce směřovala primárně na uzbecký, potažmo regionální trh,¹⁰² zřejmě přispěl i vyjednaný nárok Texaco na konverzi finančních příjmů z uzbeckých somů na americké dolary,¹⁰³ kterou začala Karimovova vláda v témže roce plošně regulovat. Toto restriktivní makroekonomické opatření pak představovalo jeden z hlavních faktorů, který po celé desetiletí oslaboval důvěru zahraničních investorů k expanzi na místní trh.¹⁰⁴

Karimov však ekonomickou přítomnost Spojených států v širším regionu nadále podporoval. Pozitivní stanovisko zaujal mj. vůči iniciativám republikánského senátora Sama Brownbacka, jednoho z proponentů výstavby alternativních exportních sítí ropy a zemního plynu ve Střední Asii.¹⁰⁵ Ten roku 1997 předložil návrh zákona *Silk Road Strategy Act*, jehož účelem mělo být snížení energetické závislosti USA na státech Perského zálivu a současné omezení regionálního vlivu Ruska a Íránu.¹⁰⁶ Finální verze tohoto legislativního dokumentu z roku 1999 zároveň specifikovala parametry budoucí finanční asistence regionu, jejíž část byla v souladu s hodnotovými východisky Clintonovy zahraniční politiky opět vyhrazena na podporu demokracie, trhu a vzájemné hospodářské spolupráce.¹⁰⁷

Přestože Uzbekistán na tyto účely v 90. letech obdržel (prostřednictvím americké federální agentury USAID a dalších rozvojových programů) více než 200 milionů dolarů, dlouhodobě v této souvislosti vykazoval minimální pokrok, a to jak v politické, tak i ekonomické rovině.¹⁰⁸ Vytrvalý tlak Spojených států na dodržování lidských práv a liberalizaci ekonomiky spolu s nenaplněnou představou Islama Karimova o masovém přílivu západních investic pak spíše přispěly k obnažení „flexibility“ uzbecké diplomacie, která se na konci dekády projevila opětovným příklonem země k Rusku.¹⁰⁹

Souhrnně tak lze říci, že více než ekonomická spolupráce, kterou v důsledku svých regulativních hospodářských politik výrazně brzdil samotný Uzbekistán, měla na upevnění uzbecko-amerických vztahů větší podíl jeho politická stabilita a vzájemná bezpečnostní

¹⁰¹ Primární agendou instituce OPIC (Overseas Private Investment Corporation) založené roku 1971 byla finanční podpora amerických investic v rozvojových zemích; Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 140.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ „Uzbekistan - Energy“, GlobalSecurity.org, naposledy upravené 13. března 2013, <https://1url.cz/xuALR> (staženo 2. dubna 2024).

¹⁰⁴ Fazendeiro, „Spirituality and anti-Western rhetoric in Uzbekistan in the early 2000s“, 237; Pomfret, *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century*, 101–102.

¹⁰⁵ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 141.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid. a „S.579 – Silk Road Strategy Act of 1999“, Congress.gov, <https://1url.cz/6uALI> (staženo 2. dubna 2024).

¹⁰⁸ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 144.

¹⁰⁹ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 179–181.

kooperace v souvislosti s vzestupem radikálního islamismu druhé poloviny 90. let.¹¹⁰ Analýze její formy na přelomu tisíciletí se proto věnuji v následující kapitole.

3.4. Radikální islamismus a posílení vzájemné bezpečnostní kooperace

Existence islámského fundamentalismu měla na formování vnitřní i zahraniční politiky Karimovova Uzbekistánu značný vliv. Zatímco uvnitř režimu byla tato hrozba, kterou státní propaganda z příznačných důvodů záměrně zveličovala, jedním z efektivních prostředků eliminace politicky nepohodlných osob,¹¹¹ na mezinárodní úrovni stimulovala potřebu upevnění vztahů s ostatními zahraničními partnery, které pojila obava z jejího reálného dopadu na širší destabilizaci regionu.¹¹²

Dvěma nejvýznamnějšími regionálními konflikty, které tuto hrozbu nejen optikou uzbeckého vedení ztělesňovaly, byly již zmíněné občanské války v Tádžikistánu a Afghánistánu. Přestože obě poměrně dobře ilustrovaly tendenci Uzbekistánu lavírovat mezi Washingtonem a Moskvou, v kritických okamžicích, kdy jejich eskalace představovala přímé ohrožení místního režimu, obvykle usiloval o podporu bývalého mocenského centra.¹¹³

Tato skutečnost byla patrná např. v souvislosti s vzestupem hnutí Tálibán, které v září 1996 dobylo Kábul a o necelý rok později svrhlo Karimovem podporovaný vojenský režim Abdula Dostúma v severním Afghánistánu – v těchto chvílích se Rusko zdálo být jediným bezprostředním spojencem s dostatečnou kapacitou na udržení bezpečnosti v regionu.¹¹⁴

Jakákoliv pozice, která by Rusku pod záminkou ochrany sousedních států umožňovala svévolně navyšovat svou vojenskou přítomnost v regionu,¹¹⁵ se však paradoxně zcela přičila dlouhodobým strategickým zájmům uzbeckého režimu, tedy uchování vlastní regionální dominance, a v konečném důsledku jej naopak podněcovala k reorientaci na jiná, alternativní spojení. V reakci na ustavení vlády Tálibánu Uzbekistán mj. inicioval vytvoření neformální aliance 6+2, tvořené Spojenými státy, Ruskem a šesti okolními státy sousedícími s Afghánistánem, která sloužila jako mezinárodní fórum pro podporu jeho vnitropolitické stabilizace.¹¹⁶

¹¹⁰ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 98–99.

¹¹¹ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 177.

¹¹² Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 45–46.

¹¹³ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 179.

¹¹⁴ *Ibid.*, 180.

¹¹⁵ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 42.

¹¹⁶ První setkání zástupců platformy 6+2 proběhlo roku 1999 v uzbeckém Taškentu; *Ibid.*

Významným faktorem na pozadí angažovanosti Spojených států v otázce politické stabilizace regionu však nebyl pouze Tálibán, ale především vzestup teroristické organizace Al-Káida, zodpovědné za bombový útok na americká velvyslanectví ve východoafrickém Nairobi a Dar es Salaamu z června 1998.¹¹⁷ S Al-Káidou od druhé poloviny 90. let rovněž aktivně spolupracovalo tzv. Islámské hnutí Uzbekistánu (IMU), jehož hlavním ideovým cílem bylo svržení Karimovova režimu a nastolení nového státního zřízení v podobě islámského chalífátu.¹¹⁸

Tato radikální skupina, kterou Karimov v únoru 1999 obvinil z organizace atentátu na jeho vlastní osobu, podnikla v létě téhož i následujícího roku ozbrojené výpady do příhraničních oblastí ve východní části země.¹¹⁹ Její únos čtyř amerických horolezců na uzbecko-kyrgyzské hranici ze srpna roku 2000, v důsledku čehož bylo IMU Spojenými státy zařazeno na seznam teroristických organizací, v americké perspektivě znovu podtrhl strategický význam Uzbekistánu a jeho politických iniciativ v kontextu regionální bezpečnosti.¹²⁰

Na základě tzv. memoranda o porozumění z října 1995, které představovalo základní rámec uzbecko-americké obranné spolupráce, došlo k prvnímu společnému výcviku speciálních jednotek obou zemí již v roce 1997.¹²¹ Tato spolupráce však zintenzivnila právě mezi lety 1999 a 2000, kdy se Spojené státy mj. podílely na částečném přezbrojení uzbecké armády.¹²² V roce 2000 pak Karimov zároveň udělil povolení ústřední zpravodajské službě CIA k využití uzbeckých základen pro dronové útoky na vojenské cíle v sousedním Afghánistánu.¹²³

Pomyslná harmonizace bezpečnostních zájmů ovšem nedokázala zastínit přetrvávající diplomatický rozpor ve věci dodržování lidských práv. Tuto skutečnost v praxi potvrzovala i oficiální návštěva americké ministryně zahraničních věcí Madeleine Albrightové v Taškentu z dubna 2000, která během jedné z veřejných debat se svým uzbeckým protějškem v jinak

¹¹⁷ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 99.

¹¹⁸ Shahram Akbarzadeh, „The Islamic dilemma in Uzbekistan“ in *Islam and Political Legitimacy*, ed. Shahram Akbarzadeh a Abdullah Saeed (London; New York: RoutledgeCurzon, 2003), 95.

¹¹⁹ Svante E. Cornell, „Narcotics, Radicalism, and Armed Conflict in Central Asia: The Islamic Movement of Uzbekistan“, *Terrorism and political violence* 17, č. 4 (prosinec 2005): 626–628, 10.1080/095465591009395 (staženo 10. dubna 2024).

¹²⁰ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 44–45, 65–66.

¹²¹ Lora Lumpe, „A Timeline of U.S. Military Aid Cooperation with Uzbekistan“, *Open Society Foundations* č. 2 (říjen 2010): 6, <https://1url.cz/7uAlj> (staženo 5. dubna 2024).

¹²² Alexandr Cooley, *Great games, local rules: the new great power contest in Central Asia* (Cary: Oxford University Press, 2012), 31.

¹²³ *Ibid.*

pochvalném projevu na adresu uzbecké protiteroristické kampaně znovuotevřela otázku státní perzekuce místních muslimských komunit.¹²⁴

Nekompatibilita uzbecké politiky s lidskoprávní agendou americké diplomacie, kterou začal Taškent v dlouhodobém horizontu vnímat jako paternalistickou snahu vměšovat se do jeho vnitřních záležitostí, se v politické rovině projevila již zmíněným příklonem země k Rusku. Tento posun, který lze interpretovat jako dobovou snahu Uzbekistánu o mocenské vyvažování, byl současně odezvou na personální obměnu v čele ruského vedení; Vladimir Putin, který se stal prezidentem v závěru roku 1999, totiž výrazně přehodnotil dosavadní kurz ruské zahraniční politiky vůči Střední Asii.¹²⁵

Nárůst Putina zájmu o region byl patrný především ve vztahu k Uzbekistánu, kam mj. v roce 2000 uskutečnil svou první oficiální zahraniční cestu.¹²⁶ Jeho pragmatický přístup k posílení vzájemné ekonomické i bezpečnostní spolupráce, kterou oproti vazbám Uzbekistánu se Spojenými státy nezatěžkával žádný ideový rozměr ve formě tlaku na implementaci rozličných politicko-ekonomických reforem, byl určujícím faktorem na pozadí Karimovovy ochoty tento vztah prohlubovat.¹²⁷ Postupné sblížování obou zemí, jež mezi lety 1999–2001 dokládala řada vzájemných návštěv na nejvyšší politické úrovni,¹²⁸ pozastavila až citelná proměna mezinárodní situace po 11. září 2001.

Teroristické útoky na Světové obchodní centrum a sídlo Ministerstva obrany Spojených států totiž zásadním způsobem redefinovaly strategický význam regionu Střední Asie, který se bezprostředně posunul do centra americké bezpečnostní agendy.¹²⁹ Díky své geografické proximitě, resp. sdílené hranici s Afghánistánem, náhle Uzbekistán představoval nezbytného partnera Spojených států v rámci odvetné „války proti teroru“, jejímž cílem bylo plné potlačení činnosti úzce spjatých hnutí Al-Káidy a Tálíbanu.¹³⁰ V kontextu závažnosti nově vzniklé situace Karimov zjevně pochopil, jaké příležitosti zemi formální spojení s USA nabízelo – kromě násobně vyšší finanční asistence mělo rovněž potenciál znovu upevnit uzbecké postavení v regionu.¹³¹ Jako první ze středoasijských lídrů proto poskytl

¹²⁴ Vládní represe vůči „muslimské opozici“ výrazně zintenzivnily po bombových útocích v centru Taškentu z počátku roku 1999 – do roku 2001 došlo k zatčení až 7 tisíc osob, které byly režimem označeny za stoupence náboženského extremismu, viz Olcott, *Central Asia's second chance*, 49; Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 102.

¹²⁵ *Ibid.*, 76.

¹²⁶ *Ibid.*, 76–77.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 181.

¹²⁹ Olcott, *Central Asia's second chance*, 5.

¹³⁰ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 102.

¹³¹ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 181.

USA potřebnou vojenskou infrastrukturu,¹³² resp. tři různé letecké základny, potenciálně využitelné k protiteroristickým operacím v afghánském vzdušném prostoru, z nichž nakonec Spojené státy zvolily jihouzbeckou Karshi-Khanabad (K2) – její stálý vojenský personál zahrnoval již v průběhu prvních měsíců operace „Trvalá svoboda“ více, než tisíc osob.¹³³

Kromě tohoto komplexu zaujala americká armáda strategické pozice i na území sousedních států, konkrétně v areálu civilních letišť v kyrgyzském Biškeku, rovněž známého jako Manas, jež Spojené státy aktivně využívaly od prosince 2001, a tádžickém Dušanbe, které sloužilo pouze jako logistický uzel pro doplňování leteckého paliva.¹³⁴

Proč však americké angažmá ve Střední Asii neposílilo vztahy Biškeku a Dušanbe s Washingtonem stejnou měrou, jako v případě Taškentu? Jeden z důvodů, proč Uzbekistán nabyl většího strategického významu, mohl spočívat v pohotovosti jeho reakce na září 2001, resp. skutečnosti, že základna Karshi-Khanabad byla v úvodní fázi války v Afghánistánu jedinou americkou základnou v celém regionu.¹³⁵ Na její stěžejní význam poukazují rovněž archivní materiály Ministerstva zahraničních věcí Spojených států – k prvnímu bombardování afghánských vojenských cílů mělo dojít pouhou hodinu po podpisu bilaterální smlouvy o podmínkách jejího využití.¹³⁶ V této souvislosti však nelze opomenout skutečnost, že Uzbekistán byl Spojenými státy vnímán, resp. favorizován coby klíčový regionální partner rostoucího geopolitického významu již od počátku druhé poloviny 90. let.¹³⁷

Přestože Kyrgyzstán (na rozdíl od Uzbekistánu) svolil k užití letecké základny Manas nejen pro logistické a humanitární účely, ale rovněž pro přímé nasazení bojových letounů,¹³⁸ její nevýhodou zůstávala izolovaná geografická lokace, která byla od afghánské hranice podstatně vzdálenější než americké základny v Uzbekistánu a Tádžikistánu.¹³⁹

Mezi překážkami výraznějšího upevnění vztahu Tádžikistánu a USA pak nejvíce vyčnívala skutečnost, že se doposud zcela nevzpamatoval z pět let trvajících občanského konfliktu, v jehož důsledku byl odkázán na stálou přítomnost ruské 201. motostřelecké divize

¹³² Olcott, *Central Asia's second chance*, 5.

¹³³ Michael John Mayer, *Security or Human Rights? US Foreign Policy Dilemma in Uzbekistan* (Oslo: Norwegian Institute for Defense Studies, 2006), 61; Cooley, *Great games, local rules*, 32.

¹³⁴ *Ibid.*; Olcott, *Central Asia's second chance*, 5.

¹³⁵ *Ibid.*, 181.

¹³⁶ Operace „Trvalá svoboda“ byla zahájena 7. října 2001; „Frequently Asked Questions about US Policy in Central Asia“, U.S. Department of State Archive, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm> (staženo 5. července 2024).

¹³⁷ Neil, *Uzbekistan*, 107.

¹³⁸ Olga Oliker a Thomas S. Szayna, *Faultlines of Conflict in Central Asia and the south Caucasus implications for the U.S. Army* (Santa Monica, CA: RAND, 2002), 268–269.

¹³⁹ Olcott, *Central Asia's second chance*, 180.

a ruských pohraničních vojsk na svém území.¹⁴⁰ Ani po přelomu tisíciletí tak neměla tamější vláda plnou kontrolu nad všemi tádžickými regiony.¹⁴¹

Komplikace v otázce bezpečnostní spolupráce se však zprvu týkaly i jednání s uzbeckým režimem. Karimov svou součinnost totiž podmiňoval nejen finanční kompenzací, ale zároveň garancí konkrétních bezpečnostních záruk, k čemuž se Spojené státy podpisem smlouvy o využití základny K2 v blíže nespecifikované podobě zavázaly.¹⁴² Tento požadavek, který údajně vyjádřil již během první pracovní návštěvy amerického ministra zahraničí Colina Powella v říjnu 2001,¹⁴³ byl nicméně protistranou minimálně z jedné části reflektován. Washington v témže roce oznámil nárůst objemu přímé finanční podpory Uzbekistánu na 150 milionů dolarů ročně a poskytnutí dodatečného úvěru ve výši 136 milionů dolarů od US Export Import Bank.¹⁴⁴

Množství finančních prostředků, které Uzbekistán krátce po obnovení staronového spojenectví s USA obdržel, zjevně podtrhávalo kritický význam jeho vojenské kooperace v kontextu probíhající antiteroristické kampaně. Ta byla rovněž oceněna americkým ministrem obrany Donaldem Rumsfeldem při příležitosti mezivládního jednání v listopadu roku 2001, v němž byla otázka lidských práv na úkor vzájemné koordinace naléhavých vojenských opatření poprvé zcela upozaděna.¹⁴⁵ Rumsfeldova umírněná rétorika opět signalizovala zřetelnou potřebu „zajistit si“ spolehlivého, koaličním operacím nápomocného regionálního partnera, jímž se Uzbekistán v průběhu prvních měsíců války proti teroru fakticky stal.¹⁴⁶

3.5. Strategické partnerství (2002)

Výrazné sblížení uzbecko-amerických vztahů, k němuž došlo v přímém důsledku zářijových teroristických útoků, bylo v březnu 2002 formálně ztvrzeno uzavřením tzv. strategického partnerství.¹⁴⁷ Tento dokument, jenž prismatem uzbeckého vedení dokládá finální potvrzení

¹⁴⁰ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 128–132.

¹⁴¹ Mayer, *Security or Human Rights?*, 60.

¹⁴² K podpisu dokumentu SOFA (Status of forces agreement), která představovala základní (a v tomto případě velmi vágně sepsanou) vojenskou smlouvou o pobytu amerických jednotek v zemi, došlo na počátku října 2001, viz *Ibid.*; Lumpe, „A Timeline of U.S. Military Aid Cooperation with Uzbekistan“, 8.

¹⁴³ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 103.

¹⁴⁴ Přímou finanční podporu Uzbekistánu na počátku roku 2001 tvořilo 58 milionu dolarů ročně; Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 146.

¹⁴⁵ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 74.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 74–75.

¹⁴⁷ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 149.

rovnocenného statusu obou zemí, o které prostřednictvím strategie *self-reliance* dlouhodobě usilovalo,¹⁴⁸ sestával z výčtu několika oblastí bilaterální spolupráce, které měly být oběma smluvními stranami dále posíleny.¹⁴⁹

Skutečnost, že (opět) zahrnoval i seznam lidskoprávních a ekonomických reforem, k jejichž implementaci se Uzbekistán svým podpisem formálně zavazoval,¹⁵⁰ mohla zdánlivě indikovat potenciální diplomatický rozkol hned v počátku navázaného partnerství. Kuriozita situace však spočívala v tom, že návrh této smlouvy, která sekci o podpoře demokratizace Uzbekistánu obsahovala, připravilo (již v závěru roku 2001) jeho vlastní, nikoliv americké vedení.¹⁵¹ Vysvětlením tohoto překvapivého kroku mohly být jeho alibistické pohnutky; existence této pasáže, která navenek implikovala reálný zájem o zlepšení stavu lidských práv, sama o sobě představovala teoreticky efektivní nástroj pro usměrnění kritiků jejich trvale žalostného stavu.¹⁵²

Sám Karimov vnímal strategické partnerství primárně jako známku prestiže, neformálního potvrzení uzbecké hegemonie v regionu,¹⁵³ jehož praktickým benefitem byl po boku stabilizace regionální bezpečnosti rovněž násobně vyšší přísun finanční asistence, ta v roce 2002 vzrostla až do výše 221 milionů dolarů.¹⁵⁴ V kontextu potřebné součinnosti Uzbekistánu během probíhajících protiteroristických operací v sousední zemi byla navíc otázka jeho politické liberalizace reálně druhořadým tématem dialogu obou zemí.¹⁵⁵

Výrazný pokles kritiky stavu lidských práv a nedostatečného úsilí v oblasti demokratizace, jenž bylo v letech 2001-2003 ze strany Spojených států možné pozorovat,¹⁵⁶ opětoval Karimovův režim nejen vojenskou spoluprací, ale v případě potřeby i politickou podporou svého protějšku; Uzbekistán se mj. stal jedním ze členů tzv. koalice ochotných, tedy zemí, které v roce 2003 podpořily americkou invazi do Iráku.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 103.

¹⁴⁹ Jednalo se o posílení spolupráce v bezpečnostní, ekonomické, humanitární, právní a politické oblasti (demokratizace), viz „Declaration on the Strategic Partnership and Cooperation Framework Between the United States of America and the Republic of Uzbekistan“, U.S. Department of State Archive, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/2002/11711.htm> (staženo 8. dubna 2024).

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ John C.K. Daly, Kurt H. Meppen, Vladimir Socor a S. Frederick Starr, *Anatomy of a Crisis: U.S.-Uzbekistan Relations, 2001-2005* (Washington DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006), 75.

¹⁵² Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 76.

¹⁵³ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 103.

¹⁵⁴ Mayer, *Security or Human Rights?*, 66; celková výše ekonomické a vojenské pomoci Uzbekistánu se v tomto roce pohybovala okolo 300 milionů dolarů, viz Cooley, *Great games, local rules*, 34.

¹⁵⁵ Daly, *Anatomy of a Crisis*, 21.

¹⁵⁶ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 152.

¹⁵⁷ Daly, *Anatomy of a Crisis*, 21.

V zájmu zachování takto nekonfliktní spolupráce Karimov rovněž několikrát veřejně deklaroval svůj proaktivní přístup v otázce politických a ekonomických reforem. Příkladem může být jeho příslib přechodu ke konvertibilitě uzbeckého somu (v rámci předběžného ujednání s Mezinárodním měnovým fondem),¹⁵⁸ či proklamace o oficiálním zrušení státní cenzury médií z roku 2002.¹⁵⁹

Intenzita zahraničněpolitického vztahu Uzbekistánu vůči USA, který v tomto časovém intervalu patrně dosáhl svého vrcholu, však začala od konce roku 2003 opět slábnout, mj. důsledkem značně formálního charakteru většiny avizovaných reforem, nevedoucích k požadovaným výsledkům. V poslední kapitole se proto zaměřuji na primární faktory, které stály v pozadí jeho postupného ochlazení, až razantního obratu v roce 2005.

3.6. Eroze bilaterálního vztahu

Přestože po 11. září došlo k výraznému upevnění uzbecko-amerických vztahů, Bushova administrativa (2001–2009) si byla vědoma síly veřejného mínění, které jí v této souvislosti vytýkalo rezignaci na podporu demokracie a lidských práv ve prospěch svých strategických zájmů.¹⁶⁰ Tohoto napětí si byl zase vědom uzbecký režim, který ve snaze o dlouhodobější zabezpečení dosavadní podpory Spojených států, jakož i celkové zlepšení své mezinárodní reputace, v zemi znovu legalizoval aktivity nejen několika místních, ale i předních světových lidskoprávních organizací.¹⁶¹

Autorizace činnosti desítek nevládních organizací byla jednoduše vnímána jako minimální předpoklad zachování stávajících benefitů plynoucích z užších vazeb se Spojenými státy,¹⁶² jejichž ekonomické a vojenské přítomnosti v Uzbekistánu si Karimov velmi cenil. Tyto organizace se však záhy staly klíčovým aktérem dohledu nad pokroky uzbeckého režimu v rámci implementace politických reforem obsažených ve smlouvě o strategickém partnerství.¹⁶³ Na rozdíl od Washingtonu, který byl ve zmíněných souvislostech dosud

¹⁵⁸ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 149.

¹⁵⁹ Akbarzadeh připodobnil dobový pohled Taškentu na vztah s Washingtonem (po 11. září) k určité formě „společenské smlouvy“ – zatímco Uzbekistán předstírá svůj zájem o implementaci reforem, Spojené státy předstírají, že jejich výsledky mají pozitivní dopad, viz Shahram Akbarzadeh, „Uzbekistan and the United States: Friends or Foes?“, *Middle East Policy* 14, č. 1 (březen 2007): 112–114, <https://1url.cz/51o8Y> (staženo 5. července 2024).

¹⁶⁰ Akbarzadeh, *Uzbekistan and the United States*, 76.

¹⁶¹ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 104.

¹⁶² Jude Howell a Jeremy Lind, *Civil Society Under Strain: Counter-Terrorism Policy, Civil Society and Aid Post-9/11* (Sterling, VA: Kumarian Press, 2010), 96.

¹⁶³ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 150–151.

zdrženlivý oficiální konfrontace uzbecké vlády, tyto organizace kritikou její pasivity a obecně laxního přístupu v otázce neustálého porušování lidských práv nešetřily. Za svou nečinnost v oblasti rozšířených fenoménů dětské práce či systematické tortury svých, mnohdy pouze domnělých odpůrců, čelila silnému tlaku např. ze strany Human Rights Watch či Amnesty International.¹⁶⁴

Dlouhodobou kritiku uzbeckého režimu, která postupně zcela „přehlušila“ úvodní naději v pozitivní vliv regionální přítomnosti USA na jeho pozvolnou demokratizaci, začala od roku 2003 seriózněji reflektovat i americká administrativa.¹⁶⁵ V jeho závěru mj. připustila možnost částečného snížení jemu určené finanční asistence, jejíž plnou výši podmiňovala doložitelným zlepšením stavu lidských práv.¹⁶⁶ Tato skutečnost výrazně ovlivnila Karimovův dosavadní výklad strategického partnerství, které se namísto (jím vnímaného) potvrzení rovnocenného vztahu obou zemí v praxi stalo spíše seznamem požadavků na reorganizaci, resp. liberalizaci jeho domácích politik.¹⁶⁷

Pokles intenzity zahraničněpolitického vztahu Uzbekistánu vůči Spojeným státům, který se postupně projevoval od konce roku 2003, byl rovněž do značné míry poznamenán Karimovovou skepsí z průběhu a následků tzv. barevných revolucí, ke kterým v postsovětském prostoru mezi lety 2003 až 2005 došlo.¹⁶⁸ Tyto revoluční události měly zejména v případě Gruzie a Ukrajiny stejný jmenovatel – rezignaci dosavadní vládnoucí garnitury, již nahradilo nové, v principu prozápadně orientované politické vedení.¹⁶⁹

Již na konci roku 2003, kdy došlo k odstoupení gruzínského prezidenta Ševardnadzeho, zaujal Karimov vůči americkým nevládním organizacím, které podezřívá z účasti na svržení tamějšího „režimu“, mnohem defenzivnější postoj než doposud.¹⁷⁰ Veškeré finanční prostředky od mezinárodních organizací, jež byly prostřednictvím rozličných rozvojových programů poskytovány místním lidskoprávním skupinám, začaly náhle podléhat revizi uzbecké vlády, která rozhodovala o způsobu jejich další distribuce.¹⁷¹

¹⁶⁴ Ibid., 151.

¹⁶⁵ Olcott, *Central Asia's second chance*, 149.

¹⁶⁶ Americké ministerstvo zahraniční v této chvíli odmítlo vydat certifikaci o dosaženém pokroku uzbecké vlády v oblasti lidských práv, na základě čehož byla kontinuita stávající výše finanční asistence poprvé ohrožena, viz Ibid., 176; Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 151–152.

¹⁶⁷ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 103–104.

¹⁶⁸ Jednalo se o Růžovou revoluci v Gruzii (2003), Oranžovou revoluci na Ukrajině (2004) a Tulipánovou revoluci v Kyrgyzstánu (počátek roku 2005).

¹⁶⁹ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 153.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid., 154.

Kromě toho, že se byly všechny zahraniční nevládní organizace, které v zemi působily, povinny znovu registrovat na uzbeckém Ministerstvu spravedlnosti,¹⁷² v některých případech začala vláda otevřeně tlačit na ukončení jejich činnosti.¹⁷³ I v důsledku těchto restriktivních opatření, jejichž ohlášení mj. kolidovalo s narůstajícím sporem ohledně nedostatečné kompenzace za využití letecké základny K2, přistoupila Bushova administrativa v červenci 2004 k prvním škrtnům ve finanční asistenci země; redukcí 18 milionů amerických dolarů ve vojenské a hospodářské pomoci následně zdůvodnila vládním selháním při implementaci demokratických reforem nastíněných ve strategickém partnerství.¹⁷⁴

Karimovovu deziluzi z nové polohy bilaterálního vztahu se Spojenými státy výrazně prohlubovala i jejich dlouhodobá neochota k převzetí role garanta regionální bezpečnosti. Ta se projevila mj. při politicky motivovaných taškentských atentátech z jara 2004, které zpochybnily jeho původní předpoklad o stabilizačním efektu vojenské přítomnosti USA, resp. jimi zaručené ochraně v případě takovýchto projevů protirežimního odporu.¹⁷⁵

Jeho silící předpojatost vůči Spojeným státům a jimi financovaným nevládním organizacím, které začal Karimov postupně vnímat nejenom jako přítěž, ale jako reálné ohrožení svého vlastního režimu, pak znovu posílilo ukrajinské revoluční dění ze závěru téhož roku.¹⁷⁶

V politické rovině proto začalo docházet k obnovení vzorce z konce 90. let. Ve snaze o izolaci před americkým reformním tlakem se Uzbekistán začal znovu přiklánět k Rusku a nově i k výraznějšímu prohlubování bilaterálních vztahů s Čínou, která v regionu začala postupně více upevňovat své postavení.¹⁷⁷

Pragmatické sbližování Taškentu s Moskvou, k němuž na nejvyšší politické úrovni docházelo již od roku 2003,¹⁷⁸ však samo o sobě nebylo stimulem žádné akutní proměny jeho vztahu s Washingtonem. Ta nastala až v polovině desetiletí, v návaznosti na potlačení rozsáhlého protirežimního povstání v západouzbeckém Andižanu z května 2005, jehož mezinárodní odezva měla na dosavadní trajektorii uzbeckého zahraničněpolitického směřování klíčový podíl.

K těmto nepokojům, dnes známým jako tzv. Andižanské události, došlo v reakci na uvěznění více než dvou desítek příslušníků lokální elity, kteří byli v patrně vykonstruovaném

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ To byl mj. případ organizace Open Society Institute, viz Ibid.

¹⁷⁴ Mayer, *Security or Human Rights?*, 76–78.

¹⁷⁵ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 182.

¹⁷⁶ Howell, *Civil Society Under Strain*, 96.

¹⁷⁷ Martha Brill Olcott, „The shrinking US footprint in Central Asia“, *Current history* 106, č. 702 (říjen 2007): 333, <https://www.jstor.org/stable/45318158> (staženo 10. dubna 2024).

¹⁷⁸ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 182.

procesu obvinění z podpory islámského extremismu.¹⁷⁹ Pokojný protest za jejich propuštění před soudní budovou však v podvečer 12. května přerostl v ozbrojený útok na andižanskou věznici, osvobození zmíněných jednotlivců (spolu se stovkami dalších odsouzených) a smrt desítek pracovníků vězeňské služby.¹⁸⁰ Ozbrojený dav pak druhého dne získal kontrolu i nad budovou místního *hokimiyátu*, sídlem regionální správy, před níž se od ranních hodin začaly shromažďovat stovky pokojných demonstrantů, vyjadřujících svůj nesouhlas nejen s vládními represemi, ale i s rozsáhlou korupcí a poklesem své životní úrovně v důsledku ekonomického úpadku země.¹⁸¹

Tento poklidný dav byl o několik hodin později brutálně potlačen uzbeckým bezpečnostním aparátem. Přestože Karimovova vláda hovořila o celkovém počtu 187 obětí střetu, různé mezinárodní organizace poukazovaly na mnohem větší ztráty – International Crisis Group tyto vyčíslila na přibližně 750 civilních obětí.¹⁸²

V reakci na tyto události, jejichž mediální reflexe vyvolala hluboké mezinárodní pobouření, vyjádřily mnohé západní země, včetně Spojených států, požadavek jejich nezávislé investigace.¹⁸³ Tuto eventualitu však uzbecký režim, jenž současně odebral autorizaci všem nevládním organizacím, které se kritické reflexe „Andižanského masakru“ dopustily, bezprostředně odmítl.¹⁸⁴

Kromě skutečnosti, že k tomuto protivládnímu povstání došlo pouhé dva měsíce po svržení režimu kyrgyzského prezidenta Askara Akajeva, které Karimovův odpor vůči Spojeným státům a jejich „zřejmé“ účasti na pozadí této i předešlých barevných revolucí opět výrazně prohloubilo, byl vznesený požadavek na nezávislé prošetření Andižanských událostí zároveň vnímán jako bytostné narušení uzbecké svrchovanosti, dlouhodobě akcentované strategií *self-reliance*.¹⁸⁵

V kontrastu s tlakem amerického ministerstva zahraničí na prošetření okolností incidentu (a současně výrazným snížením přímé finanční podpory), politická vedení Ruska i Číny explicitně podpořila uzbecký režim a jeho oficiální výklad o nutném zákroku proti

¹⁷⁹ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 155.

¹⁸⁰ Khalid, *Islam after Communism*, 196.

¹⁸¹ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 155.

¹⁸² Ibid., 156; „Uzbekistan: The Andijon Uprising“, International Crisis Group, <https://1url.cz/SuyLF> (staženo 11. dubna 2024).

¹⁸³ Spojené státy se k této veřejné výzvě připojily až po několikátýdenní prodlevě, způsobené nejistotou z dopadu iniciované investigace na budoucí využití letecké základny K2, které by mohla uzbecká vláda v rámci odvetných opatření omezit, viz Alexandr Cooley, „U.S. Bases and Democratization in Central Asia“, *Orbis (Philadelphia)* 52, č. 1 (2008): 77, 10.1016/j.orbis.2007.10.004 (staženo 12. dubna 2024).

¹⁸⁴ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 156.

¹⁸⁵ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 106.

náboženským extremistům destruujičím principy „ústavního pořádku“ země.¹⁸⁶ Tento pragmatický „tah“ obou mocností, který byl mj. výsledkem dlouhodobějšího trendu vzájemného sblížení s Uzbekistánem, se v krátkodobém horizontu projevil i na pozadí dosud nejmarkantnějšího obratu zahraniční politiky této země v historii její nezávislé existence – na konci června 2005 Taškent vypověděl smlouvu o využití letecké základny K2 vojenskými jednotkami USA, ty byly následně povinny tuto základnu do šesti měsíců opustit.¹⁸⁷ Rozhodnutí o anulaci těchto smluvních závazků, jímž se Uzbekistán dosavadního partnerství s USA oficiálně zřekl, následně završil vyhoštěním všech amerických nevládních organizací, které v zemi působily.¹⁸⁸ V tuto chvíli se tak uzbecko-americké diplomatické vztahy ocitly v největší krizi od jejich ustavení na počátku 90.let – její hloubku pak symbolicky podtrhlo obnovení uzbeckého členství v Organizaci Smlouvy o kolektivní bezpečnosti v následujícím roce.¹⁸⁹

Je potřeba opět zdůraznit, že zahraničněpolitický vztah Uzbekistánu vůči Spojeným státům byl ve své pragmatičnosti po celé zkoumané období formován primárně aktuálními potřebami Karimovova režimu – přestože v určitých momentech se zdála být formální akceptace požadavků na politicko-ekonomickou liberalizaci v poměru k potenciálním benefitům bližší spolupráce výhodná, americká reakce na Andižanské události (v kontextu barevných revolucí) jeho optikou překročila pomyslnou hranici, jejíž tolerance již nebyl schopen.¹⁹⁰ Zmiňovaný tlak USA na osvojení principů demokracie, podporu občanské společnosti a implementaci prvků tržního hospodářství, který se od roku 2003 začal opět stupňovat, pak v důsledku tohoto citelného ochlazení vztahu zůstal stejně bezvýsledný, jako po celé období 90. let. Přestože krátké, politicky nekonfliktní intermezzo, k němuž ve vzájemných vztazích mezi 11. zářím 2001 a závěrem roku 2003 došlo, zprvu signalizovalo možnost definitivního příklonu Taškentu na stranu svého transatlantického spojence,¹⁹¹ přetrvávající nekompatibilita hodnotových východisek obou diplomacií v roce 2005 vygradovala v opětovnou, a oproti přelomu tisíciletí mnohem signifikantnější zahraničněpolitickou reorientaci země zpět na Rusko.¹⁹²

¹⁸⁶ Madiyev, *Uzbekistan's international relations*, 156 a rovněž Khalid, *Islam after Communism*, 193.

¹⁸⁷ Cooley, *Great games, local rules*, 39.

¹⁸⁸ Fazendeiro, *Uzbekistan's foreign policy*, 107.

¹⁸⁹ Obnovenému členství Uzbekistánu v Organizaci Smlouvy o kolektivní bezpečnosti předcházelo jeho vystoupení z prozápadně orientovaného uskupení GUUAM (již na počátku května 2005), viz Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 71, 92–93.

¹⁹⁰ Cooley, *Great games, local rules*, 40.

¹⁹¹ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 184.

¹⁹² V sekundární poloze rovněž nově i na Čínu, viz Mayer, *Security or Human Rights?*, 85–86.

Závěr

Tato bakalářská práce, jejímž těžištěm bylo objasnění dílčích procesů na pozadí formování uzbecké zahraniční politiky vůči Spojeným státům, si kladla za cíl zodpovězení tří výzkumných otázek. Odpověď na první z nich, tedy jaký vliv měla otázka lidských práv v Uzbekistánu na diplomatické vztahy s USA do roku 2005, je možné efektivně vystihnout prostřednictvím zodpovězení otázky druhé, tj. jak se během zvoleného časového intervalu měnila role Uzbekistánu v americké zahraniční politice.

Práce dochází k závěru, že Uzbekistán zaujímal v zahraniční politice USA přinejmenším tři rozdílné pozice; na počátku 90. let byl marginálním aktérem na periferii amerických zájmů, ve druhé polovině desetiletí pak zemí s rostoucím geopolitickým významem až klíčovým regionálním spojencem po roce 2001. Ve všech těchto obdobích měl diplomatický rozpor v otázce lidských práv na trajektorii vzájemného vztahu klíčový vliv. V jeho úvodní fázi byl příčinou stagnující spolupráce, ve druhé polovině 90. let častým podnětem pro taktické vyvažování a diplomatické příklony Taškentu k Moskvě, načež v roce 2005 vyústil v citelné ochlazení vzájemného vztahu a reorientaci uzbecké zahraniční politiky na Rusko a Čínu.

Zatímco lze konstatovat, že otázka lidských práv představovala jeden ze stěžejních předmětů politického dialogu obou zemí, nelze již říci, že byla jeho ústředním tématem po celé zkoumané období. V dílčích kapitolách práce upozorňuje na skutečnost, že Spojené státy lidskoprávní agendu své zahraniční politiky v období let 2001 až 2003 ve vztahu k Uzbekistánu dočasně upozadily, a to ve prospěch svých strategických bezpečnostních zájmů, jejichž realizace vyžadovala vojenskou součinnost místního režimu.

Třetí výzkumné otázce, tedy objasnění klíčových faktorů stojících v pozadí výrazného ochlazení tohoto bilaterálního vztahu, je samostatně věnována poslední kapitola práce. Ta dochází k závěru, že příčinou postupné eroze uzbecko-amerického strategického partnerství bylo oživení prakticky totožného ideového konfliktu, který podkopával stabilní základ vzájemného vztahu obou zemí již od počátku 90. let. Opětovné zesílení reformního tlaku Spojených států na implementaci demokratizačních reforem a liberalizaci místního hospodářství, včetně formální kritiky amerického Ministerstva zahraničí ze závěru roku 2003, byly pro uzbecké vedení nelibým, avšak dostatečným impulzem k možné revaluaci dosavadního spojení.

Přechod z latentní fáze uzbecké geopolitické reorientace, za jejíž počátek lze retrospektivně označit právě toto období, k její výsledné realizaci v roce 2005, dále ovlivnilo několik zásadních faktorů. Byly jimi Karimovův sílící odpor vůči americkým nevládním organizacím, které začal v kontextu série barevných revolucí postupně vnímat jako ohrožení svého mocenského monopolu, snižování očekávané finanční asistence USA, odůvodněná nedosažením požadovaných standardů lidských práv, jakož i jejich dlouhodobá neochota k poskytnutí bezpečnostních garancí místnímu režimu. V těchto souvislostech byla reakce Spojených států na tzv. Andižanské události v zásadě „poslední kapkou“, jež v tuto chvíli přispěla k razantnímu ochlazení již delší dobu napjatého vztahu.

Hypotézou, s níž tento text pracoval, bylo tvrzení, že zahraničněpolitický vztah Uzbekistánu vůči Spojeným státům byl formován primárně ekonomickými a geopolitickými faktory, přičemž mezi jeho intenzitou a tlakem USA na realizaci politických reforem a dodržování lidských práv lze pozorovat prvky nepřímé úměry.

Přestože první polovina tohoto předpokladu byla potvrzena již v úvodních pasážích třetí kapitoly, jeho druhá část byla v průběhu celé práce konfrontována s poznatky použité literatury. Samotnou premisu o vztahu Uzbekistánu vůči Spojeným státům, mezi jehož intenzitou a zmiňovaným tlakem na implementaci rozličných politicko-ekonomických reforem by (striktně) figurovala nepřímá úměrnost, mohou podpořit zejména jeho odlišné posuny z let 2001–2003 a 2004–2005. Zatímco pokles tohoto tlaku po 11. září koreloval s výrazným příklonem Taškentu na stranu Washingtonu, opětovné oživení kritiky po roce 2003 vedlo ke zcela protichůdnému trendu.

Práce však poukázala na skutečnost, že se uzbecký režim americkým požadavkům na reformování svých domácích politik v určitých momentech formálně poddal, aniž by svou odmítavou pozici či pokles zájmu o bilaterální spolupráci výrazněji signalizoval. Tento „flexibilní“ přístup bylo možné pozorovat zejména ve druhé polovině 90. let. Během tohoto období byl západní vektor uzbecké zahraniční politiky (z ekonomických i bezpečnostních důvodů) aktivně uplatňován, přítomné kritice ze strany Spojených států navzdory. S ohledem na tato zjištění lze stanovenou hypotézu potvrdit v celém jejím znění.

Tato bakalářská práce je potenciálním základem pro pokračující výzkum rozvoje bilaterálních vztahů Uzbekistánu s dalšími aktéry světové politiky. Ten by se mohl v případě aplikace obdobného metodologického přístupu zabývat vývojem jeho vzájemných interakcí s ostatními státy západního světa. Potenciálně zajímavým námětem (v kontextu uzbecko-amerických vztahů) však může být i komparativní studie o vývoji uzbeckých vztahů s méně vlivnými státy euroatlantického prostoru, která by identifikovala analogické, či naopak

rozdílné trendy v rámci kolísavého uplatňování západního vektoru Karimovovy zahraniční politiky po roce 1991.

Velmi žádoucím se pak v této souvislosti rovněž jeví výzkum zaměřený na proměny uzbecké diplomacie po změně tamějšího režimu v roce 2016, který by mohl sledovat, jakým způsobem se reformní iniciativy nového vedení země projeví v prioritách, strategii a směřování její zahraniční politiky, a přispět tak k hlubšímu porozumění současné pozice Uzbekistánu v systému mezinárodních vztahů.

Summary

This bachelor thesis, which analyzes the shaping of Uzbekistan's foreign policy towards the United States between 1991 and 2005, consists of three separate chapters. The first chapter addresses the dynamics of Uzbekistan's post-Soviet development, i.e. the nature of Islam Karimov's political regime and his strategy for the economic transformation of the country. The second chapter discusses the ideological basis, primary interests and tendencies of Uzbekistan's diplomacy in a wider perspective. The main chapter analyzes the development of UZ–U.S. bilateral relations within the designated period.

The thesis concludes that until 2005, Uzbekistan occupied at least three different positions in U.S. foreign policy. At the beginning of the 1990s, it was considered a marginal state on the periphery of American interests. In the latter half of the decade, it began to be perceived as a geopolitical pivot of growing strategic importance, and after 9/11, it became a key regional ally of the United States. However, throughout all these periods, diplomatic disagreements over human rights had a crucial influence on the trajectory of these relations. In the initial phase, they were the reason for the stagnant bilateral cooperation. In the late 1990s, they occasionally prompted shifts in Uzbekistan's foreign policy towards Russia, and by 2005, these disagreements culminated in a major deterioration of strategic partnership between Tashkent and Washington.

While it can be stated that the human rights issue was one of the main subjects of the political dialogue between the two countries, it cannot be said that it was its central topic throughout the entire period. The thesis highlights that the United States temporarily sidelined their human rights agenda in their foreign policy towards Uzbekistan from 2001 to 2003 in favor of their strategic security interests, which required military cooperation with the local regime.

Finally, this bachelor thesis identifies several key factors that substantially affected the decline in UZ–U.S. diplomatic relations in 2005. These factors included Karimov's growing resistance against U.S.-funded NGOs operating in Uzbekistan, which he gradually began to perceive as a threat to his own rule, the reductions in financial assistance from the USA justified by Uzbekistan's failure to meet the required human rights standards, as well as the long-term unwillingness of the United States to provide security guarantees to the local regime. In this context, the U.S. reaction to the so-called Andijan massacre was "the last straw", which contributed to a dramatic downturn in the already tense relationship and thus to a significant departure from Uzbekistan's pro-Western geopolitical orientation.

Použitá literatura

Primární zdroje

- U.S. Department of State Archive. „Declaration on the Strategic Partnership and Cooperation Framework Between the United States of America and the Republic of Uzbekistan“. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/2002/11711.htm> (staženo 8. dubna 2024).
- U.S. Department of State Archive. „Frequently Asked Questions about US Policy in Central Asia“. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/fs/15562.htm> (staženo 5. července 2024).
- Projev Larryho Presslera v americkém Senátu, Washington D.C., 8. září 1992, Congressional record 138, část 17, strana 23763.
- „S.579 – Silk Road Strategy Act of 1999“, Congress.gov, <https://1url.cz/6uAL1> (staženo 2. dubna 2024).
- „Uzbekistan“, World Report 1996, Human Rights Watch, <https://1url.cz/4uxs7> (staženo 1. dubna 2024).

Sekundární zdroje

Archivní internetové zdroje

- „Uzbekistan - Energy“, GlobalSecurity.org, naposledy upravené 13. března 2013, <https://1url.cz/xuALR> (staženo 2. dubna 2024).
- „Uzbekistan: The Andijon Uprising“, Internation Crisis Group, <https://1url.cz/SuyLF> (staženo 11. dubna 2024)

Odborná literatura

- Akbarzadeh, Shahram. *Uzbekistan and the United States: Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda*. London: Zed Books, 2005.
- Akbarzadeh, Shahram. „The Islamic dilemma in Uzbekistan“. In *Islam and Political Legitimacy*, ed. Shahram Akbarzadeh a Abdullah Saeed. London; New York: RoutledgeCurzon, 2003, 88–101.
- Akbarzadeh, Shahram. „Uzbekistan and the United States: Friends or Foes?“. *Middle East Policy* 14, č. 1 (březen 2007): 107–116, <https://1url.cz/51o8Y> (staženo 5. července 2024).
- Akimov, Alexandr a Brian Dollery. „Financial development policies in Uzbekistan: an analysis of achievements and failures“. *Economic change and restructuring* 42, č. 4 (21. květen 2009): 293–318, 10.1007/s10644-009-9073-9 (staženo 15. února 2024).
- Blomdahl, Mikael. „President Clinton's Decision to Launch Operation Bushwacker Against Iraq in 1993: National Security Considerations or Diversionary Tactics?“. *Comparative strategy* 34, č. 4 (srpen 2015): 380–395, 10.1080/01495933.2015.1069519 (staženo 15. března 2024).
- Brzezinski, Zbigniew. *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. New York: Basic Books, 1997.
- Collins, Kathleen. *Clan politics and regime transition in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Cooley, Alexandr. *Great games, local rules: the new great power contest in Central Asia*. Cary: Oxford University Press, 2012.
- Cooley, Alexandr. „U.S. Bases and Democratization in Central Asia“. *Orbis (Philadelphia)* 52, č. 1 (2008): 65–90, 10.1016/j.orbis.2007.10.004 (staženo 12. dubna 2024).

- Cornell, Svante E. „Narcotics, Radicalism, and Armed Conflict in Central Asia: The Islamic Movement of Uzbekistan“. *Terrorism and political violence* 17, č. 4 (prosinec 2005): 619–639, 10.1080/095465591009395 (staženo 10. dubna 2024).
- Daly, John C.K., Kurt H. Meppen, Vladimir Socor a S. Frederick Starr. *Anatomy of a Crisis: U.S.-Uzbekistan Relations, 2001-2005*. Washington DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006.
- Fazendeiro, Bernardo Teles. „Spirituality and anti-Western rhetoric in Uzbekistan in the early 2000s: the consequences of international misrecognition“. *Post-Soviet affairs* 34, č. 4 (8. května 2018): 228–245, 10.1080/1060586X.2018.1468686 (staženo 2. dubna 2024).
- Fazendeiro, Bernardo Teles. „Uzbekistan's defensive self-reliance: Karimov's foreign policy legacy“. *International affairs* 93, č. 2 (2017): 409–427, 10.1093/ia/iiv062 (staženo 20. února 2024).
- Fazendeiro, Bernardo Teles. *Uzbekistan's foreign policy: the struggle for recognition and self-reliance under Karimov*. London: Routledge, 2017.
- Frye, Timothy. „Uzbekistan: Autocracy and Inconsistent Gradualism“. In *Building States and Markets after Communism*. United States: Cambridge University Press, 2010, 229–243.
- Horák, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Karolinum, 2008.
- Horák, Slavomír. *Střední Asie mezi východem a západem*. Praha: Karolinum, 2005.
- Howell, Jude a Jeremy Lind. *Civil Society Under Strain: Counter-Terrorism Policy, Civil Society and Aid Post-9/11*. Sterling, VA: Kumarian Press, 2010.
- Khalid, Adeb. *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. Berkeley: University of California Press, 2014.

- Kuzio, Taras. „Promoting Geopolitical Pluralism in the CIS: GUUAM and Western Foreign Policy“. *Problems of post-communism* 47, č. 3 (2000): 25–35, 10.1080/10758216.2000.11655883 (staženo 23. února 2024).
- Lumpe, Lora. „A Timeline of U.S. Military Aid Cooperation with Uzbekistan“. *Open Society Foundations* č. 2 (říjen 2010): 3–17, <https://1url.cz/7uAIj> (staženo 5. dubna 2024).
- Madiyev, Oybek. *Uzbekistan's international relations*. London; New York: Routledge, 2021.
- Mayer, Michael John. *Security or Human Rights? US Foreign Policy Dilemma in Uzbekistan*. Oslo: Norwegian Institute for Defense Studies, 2006.
- Neil, Melvin. *Uzbekistan: Transition to authoritarianism on the Silk Road*. Amsterdam: Harwood Academic, 2000.
- Olcott, Martha Brill. *Central Asia's second chance*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
- Olcott, Martha Brill. „The shrinking US footprint in Central Asia“. *Current history* 106, č. 702 (říjen 2007): 333–339, <https://www.jstor.org/stable/45318158> (staženo 10. dubna 2024).
- Olikier, Olga a Thomas S. Szayna. *Faultlines of Conflict in Central Asia and the south Caucasus implications for the U.S. Army*. Santa Monica, CA: RAND, 2002.
- Pikalov, Aleksandr. „Uzbekistan between the great powers: a balancing act or a multi-vectoral approach?“. *Central Asian survey* 33, č. 3 (červenec 2014): 297–311, 10.1080/02634937.2014.930580 (staženo 23. února 2024).
- Pomfret, Richard. „Central Asia since the dissolution of the Soviet Union: economic reforms and their impact on state-society relations“. *Perspectives on global development and technology* 1-3, č. 6 (leden 2007): 313–343, 10.1163/156914907X207775 (staženo 15. února 2024).

- Pomfret, Richard. *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2019.
- Ruziev, Kobil, Dipak Ghosh a Sheila C. Dow. „The Uzbek puzzle revisited: an analysis of economic performance in Uzbekistan since 1991“. *Central Asian survey* 26, č. 1 (březen 2007): 7–30, 10.1080/02634930701423400 (staženo 20. června 2023).
- Starr, Frederick S. a Svante E. Cornell. *The long game on the Silk Road: US and EU strategy for Central Asia and the Caucasus*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018.
- Trofimov, Dmitri. „Tashkent between Ankara and Tehran: lessons of the 1990s and outlook for the future“. *Central Asia and the Caucasus* 5, č. 11 (leden 2001): 103–113, <https://1url.cz/lu8NR> (staženo 10. března 2024).